

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK KOMUNIKOLOGIJA (PR)**

**“ EFEKTI UPOTREBE INFORMACIJSKIH I KOMUNIKACIJSKIH
TEHNOLOGIJA CYBER NASILJE I MLADI”**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Amna Korić, 1045/II-K

Mentorica:

Doc. dr. Irena Praskač - Salčin

Sarajevo, septembar 2022. godine.

ODSJEK KOMUNIKOLOGIJA (PR)

**“Efekti upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija -
Cyber nasilje i mladi”**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Amna Korić, 1045/II-K

Mentorica:

Doc. dr. Irena Praskač - Salčin

Sarajevo, septembar 2022. godine.

SADRŽAJ

Poglavlje 1	1
UVOD	1
Poglavlje 2	4
TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	4
2.1 Problem i predmet istraživanja	4
2.2 Osnovni kategorijalni pojmovi	5
2.3 Teorijska osnova istraživanja i planirani doprinos teze teoriji.....	6
NAUČNI I DRUŠTVENI CILJEVI	7
2.4 Spoznajni ili naučno/znanstveni ciljevi	7
2.5 Društveni ili pragmatični ciljevi istraživanja	8
SISTEM HIPOTEZA	8
2.6 Metode i tehnike istraživanja	9
2.7 Terminski plan istraživanja.....	10
2.8 Prostorno određenje predmeta istraživanja.....	10
2.9 Kvalitativno i kvantitativno istraživanje.....	10
Poglavlje 3	11
3.1 Kultura nasilja	11
Poglavlje 4	14
4.1 Novi fenomen - cyberbullying?	14
4.2 Specifičnosti informacijsko komunikacijskih tehnologija.....	16
4.3 Specifičnosti cyber nasilja	17
4.4 MOGUĆI IZVORI SVOJEVRSNIH OBLIKA NASILJA NAINTERNETU	18
Poglavlje 5	21
5.1 Rizici i opasnosti primjene interneta	21
5.2 Potencijalni problemi i rizici za korisnike	22
5.3 NAČINI I VRSTE PONAŠANJA KOJI UZROKUJU CYBER NASILJE	25
5.4 Vidovi sekstinga	28

5.6	AKTUALNE DRUŠTVENE PLATFORME I ISHODI KORIŠTENJA	30
5.8	Krađa identiteta.....	37
5.9	Dark Web, Deep Web?	39
Poglavlje 6	41
6.1	RIZIČNA PONAŠANJA KORISNIKA INTERNETA	41
6.2	Posljedice rizičnih ponašanja korisnika interneta	44
6.3	Govor mržnje kao vid nasilja u online prostoru	46
6.4	Žrtve govora mržnje?	49
6.5	ULOGA RODITELJA U SVIJETU VIRTUALNOG ŽIVOTA	52
6.6	Postupanje policije i žrtava u slučajevima nasilja u digitalnom okruženju.....	56
6.7	Zakonska regulativa, podzakonski akti i protokoli u Bosni i Hercegovini spriječavanja nasilja na društvenim mrežama	57
Poglavlje 7	60
7.1	ANALIZA ANKETE/ Ispitivanje stavova javnosti	60
7.1	REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	61
7.2	PRILOG (anketni upitnik)	75
Poglavlje 8	80
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	80
LITERATURA	84

Poglavlje 1

UVOD

Odabir ove teme baziran je na fenomenu cyberbullyinga i “digitalnih generacija”. Problematika rada leži u analiziranju kulture nasilja, oblika elektroničkog nasilja, a zatim i trenutnih, kontekstualnih pojava elektroničkog nasilja, te njihovih ishoda. Uzimajući u obzir činjenicu da većina mladih ima pristup brojnim online stranicama, te najčešće društvene mreže koriste u svrhu komunikacije i socijalizacije, pristupit će se istraživanju, koje bi bilo pokazatelj da je internet postao osnova današnje konverzacije, te da pored brojnih prednosti, uključuje rizike poput osobne nesigurnosti i ugrožavanja privatnosti korisnika.

Mlađe generacije mogle bi se osloviti kao „digitalne generacije“, jer su već duži niz godina podložni digitalnom svijetu i posežu ka modernim uređajima kao idealnom rješenju za provođenje slobodnog vremena, kroz gledanje videa i zabavu, snimanje videa, kroz dijeljenje fotografija, lajkanja istih, za zaradu i slično...

Digitalni svijet, a naročito internet, sve više obuhvata postojeći realni svijet te kao takav ulazi u sve pore društva, zahvata cjelokupna područja čovjekovog života, uslijed čega moderni život postaje nemoguć bez aktivne konzumacije interneta. Između ostalog, uslijedila je i korekcija savremenog društva gdje je vidljivo da se brojne aktivnosti sele iz realnog u virtualni svijet, što za posljedicu može imati sve češće zabilježene slučajeve internetskih prevara, koje su ciljano usmjerene na lakovjerne korisnike mreža.

Nadalje, napredak novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija u protekla dva desetljeća drastično se odrazio i na odnose u društvu koji su tehnološki posredovani, pri čemu se sve više dovodi u pitanje adaptacija i zadaća ljudi i njihovih identiteta. Moglo bi se kazati i to da su društvene mreže postale mjesta susreta, kreiranja i komunikacije, a praktikovanje komuniciranja digitalnim putem označava potrebu i težnju ka obnovi zajedništva u javnoj sferi,

Ekspertica za medijsku pismenost, Vesima Čičkušić detaljnije pojašnjava zašto se teži virtuelnom iskazivanju i dokazivanju, te naglašava kako se taj prostor jednako koristi i za zadovoljenje psiholoških potreba, između ostalog, potrebu za detaljnijim upoznavanjem sebe, te saznanjem

kako nas drugi vide, potrebu za suočavanjem s vlastitim vrijednostima, izazivanjem reakcija i stvaranja željene slike o sebi. Nadalje, smatra da bi prema hipotezi „socijalne kompenzacije“, introverti trebali imati najviše koristi od korištenja Facebooka, jer bi indirektnim komuniciranjem sa prijateljima prevladali sramežljivost, kao i njihov relativni nedostatak socijalnih ili interpersonalnih vještina. Ipak, prema drugoj teoriji, Facebook bi bolje mogao poslužiti ekstrovertima, odnosno osobama koje su sklonije prenijeti svoje osjećaje, probleme i događaje u online sferu.

Kroz vrijeme se sve više mogao primjetiti porast moći interneta i počela je njegova komercijalizacija, odnosno uslijedilo je formiranje jednog novog online svijeta koji bi se mogao nazvati ‘džunglom’, u čijem se središtu nalaze društvene mreže.

Kroz rad ćemo uvidjeti efekte upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija, do čega dovode, odnosno kako upotreba istih utječe na mlađe generacije. Nadalje, kakve rizične postupke proizvode i kakve posljedice zapravo online svijet ostavlja, te u kojoj mjeri formira mišljenja kod mladih, kako utječe na njihova razmišljanja, na njihovo psihološko stanje.

Dakle, informacijske i komunikacijske tehnologije omogućavaju prijenos i korištenje svih vrsta informacija, te na taj način čine prodornom generičku tehnologiju današnjice.

Osvrćući se na temu rada, najčešće zastupljena pitanja koja su problem na nivou cijelog Balkana, pa i šire, tiču se bezbjednosti na internetu, online nasilja (engl. cyberbullying), slučajeva zloupotrebe informacijsko-komunikacijskih tehnologija, npr. nepoželjnih podataka, prevara i krađe podataka, prevara i krađe identiteta, neprijatnih komentara, uznemiravanja, zastrašivanja, objavljivanja neistina, učestale izloženosti igrama na internetu, sekstiranja, frapinga (facebook silovanja). U skladu s istaknutim pitanjima, evidentno je da je internet odavno prevazišao početnu namjeru umrežavanja ljudi u globalno selo i interakciju koja se proteže s jednog dijela svijeta na drugi u trenu oka. S naglim porastom interneta, dolazi do razvoja sve većeg broja društvenih mreža, a iz godine u godinu bilježi se sve veći broj korisnika.

Registrirani korisnici na mrežama lako mogu da se iz totalne anonimnosti nađu u središtu diskusije, interesovanja ili osudnih komentara, ukoliko svojom nemarnošću predoče više podataka nego što je to poželjno. Rijetko se dešava da korisnici na društvenim mrežama iznesu samo djelić života koji ne bi mogao biti poguban za njih, niti bi im se ta minimalna aktivacija

mogla obiti o glavu. Činjenica je da su to rijetki slučajevi . Hakeri u svakom momentu vrebaju. Olakšavamo im jer svoj trag u online prostoru ostavljamo od prvog dana registracije i korištenja. Oblici iskorištavanja su brojni. Također, pored maloljetnika, žrtve hakerskih nasrtaja su i poznati advokati, institucije, političari, itd.. Sve navedeno nam stavlja do znanja da jednostavno česta meta mogu biti i starije generacije građana.

Pored nerijetkih prevara na društvenim mrežama, ono što je zapravo problem jesu sve češći slučajevi cyber nasilja. Izraz cyberbullying preuzet je iz engleskog jezika, gdje *cyber* označava vizualno iskustvo nastalo uz pomoć računala, a *bullying* označava oblik nasilničkog ponašanja.

Većinski dio rada bavi se problematikom pomenutog pojma, poznatijeg kao nasilje putem interneta koji predstavlja komunikacijsku aktivnost posredstvom interneta, uz korištenje brojnih online alata, s namjerom da se ličnosti psihički uznemiravaju odnosno maltretiraju. Taj vid nasilja koji rezultira narušavanjem psihičkog zdravlja, obuhvata dijeljenje negativnih, lažnih, uvrednih sadržaja o nekome drugom. To je posebno zabrinjavajuće kada su osobe učestalo podvrgnute cyberbullyingu, a često se ne shvata kao ozbiljan problem.

Dakle, govoreći o nasilju putem interneta može se zaključiti da je riječ o više puta ponavljanoj, svjesnoj, neprijateljskoj i nasilnoj ponašanju, koje obavljaju pojedinci ili skupine, namećući svoju važnost uz korištenje elektroničkih uređaja (mobitela, računara), s namjerom da nanesu bol, povrede osobama koje nisu u stanju da se odbrane.

Nekritičko razmatranje o slučajevima i medijskim sadržajima ovog tipa, neozbiljnost u shvatanju istih je najveći problem bosanskohercegovačkog društva i javnosti. Posebno bi se trebala istaći ta vidljiva pasivnost, zanemarivanje temeljnih analiza o temama uključenosti i uloge roditelja u korištenju interneta kod djece, te kako uključenost roditelja može smanjiti rizik od zlostavljanja. Iako je potreba za tim i više nego očigledna, pojedini analitičari ustanovili su da više od 60 posto roditelja, nisu upućeni u to šta njihova djeca rade na internetu, koje online stranice posjećuju, odnosno koliko su bezbjedni u cyber ambijentu.

Digitalni svijet već je godinama unazad dio stvarnog svijeta, a mi korisnici raznih informacijsko-komunikacijskih tehnologija nerijetko postupamo vrlo naivno, iako smo i sami svjesni i upozoreni na moguće opasnosti.

Poglavlje 2

TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1 Problem i predmet istraživanja

Problem istraživanja

Problem istraživanja je kultura nasilja, pojava nasilja preko interneta, odnosno zastupljenost fenomena cyberbullyinga, koji je uzrokovan i određen razvojem tehnologije i interneta. Termin “cyberbullying“ se koristi u svim evropskim državama, a samim tim i u našoj državi, Bosni i Hercegovini. Riječ bully predstavlja nasilnike, siledžije i zlostavljače. Ova riječ se često povezuje sa riječi mob - agresivna masa, te riječi mobbish - grubo, prostački. Pomenuti fenomen predstavlja štetnu komunikacijsku aktivnost putem interneta, koja se ogleda u upotrebi raznih online alata s namjerom da se osoba psihički zlostavlja, moralno zlostavlja, a također obuhvata i namjeru da se vrši psihički teror i izivljavanje nad korisnicima društvenih mreža. Tim oblikom nasilja među vršnjacima obuhvaćene su situacije kada je određeni tinejdžer, srednjoškolac izložen napadima drugih tinejdžera, druge djece putem društvenih mreža ili mobilnog telefona. Posljedice pomenutog fenomena su iznimno velike, te korisnici weba koji budu izloženi cyber nasilju, kao posljedicu često imaju veliki izvor stresa, narušene emocije, bilježe se učestaliji izostanci sa nastave, izostanci na poslu, dolazi do narušavanja fizičkog i psihičkog zdravlja.

Predmet i obrazloženje teme

Ovo istraživanje ima za cilj analiziranje kulture nasilja, oblika elektroničkog nasilja, prikaz web mreža kao značajnog činitelja za podsticanje nasilja i traumatizaciju, kao i ishode takvih pojava. Cilj je prikazati da savremeni oblici nasilja negativno utječu na dobrobit mladih, te da se efekti promiču od psiholoških uznemiravanja do nemoći i depresije. Koliko djeca i adolescenti, čak i kada nisu intenzivni učesnici nasilnih i diskriminirajućih aktivnosti (kao žrtve, agresori), takve sadržaje nesvjesno prihvataju putem društvenih mreža? U konačnici, odabrana tema je od iznimne važnosti za savremeno društvo, naročito mlađe generacije, djecu/adolescente koji su nerijetkim praćenjem takvih sadržaja podvrgnuti usvajanju i praktikovanju takvog ponašanja, te

važnosti podizanja svijesti o zastupljenosti e-nasilja i oprezu prilikom korištenja društvenih mreža.

2.2 Osnovni kategorijalni pojmovi

Na osnovu navedenog definisani su osnovni pojmovi istraživačkog rada:

a) **Kultura nasilja** - “Kultura nasilja najprije biva prisutna u audio i vizualnim medijima (akcionih, krimi i policijskih filmova i serija, crtanih filmova sa predoziranim nasiljem, da bi potom kultura nasilja relativno brzo prerasla u sveprisutnu općedruštvenu maniristiku koja se deskribira kao empirijska kultura nasilja : prati je kao kućnu kulturu nasilja, saobraćajnu, polemičku kulturu nasilja” (Fejzić-Čengić, 2009, str. 47).

b) **Adolescencija** – "Adolescencija se često opisuje kao razvojno razdoblje “bure i oluje” koje vodi do nepovratnog prijelaza iz djetinjstva u odraslost. Normalni prolaz kroz adolescenciju uključuje izvjesnu mjeru poremećaja, kako osjećaja i stavova unutar samoga sebe, tako i u odnosu prema drugima. Mladi ljudi stječu novi doživljaj sebe i svojih fizičkih, mentalnih i emocionalnih sposobnosti, uključujući doživljaj vlastite individualnosti i osobne vrijednosti” (Rudan, 2004, str. 36).

c) **Cyber prostor** – “prostor u kojemu se obavlja komunikacija što je omogućuje računalo, odnosno sučeljavanje digitalnih binarnih jedinica podataka i ljudske svijesti – ili silikona i duše” (Groothius & Douglas, 2003, str. 15).

d) **Elektroničko nasilje** (cyberbullying) – “Elektroničkim nasiljem se smatra svaka zlonamjerna i ponavljana upotreba informacijskih i komunikacionih tehnologija s namjerom nanošenja štete osobi” (Smith, Madavi, Carvalho, Fisser, Russel, Tippet, 2015, str. 168). “Oblik elektroničkog

nasilja obuhvata videosnimanja raličitih oblika nasilja među djecom u svrhe objave ili slanja videosnimaka radi ismijavanja” (Calvete,Orrue,Villardon,Padilla, 2010, str. 167- 168), “kao i slanje i primanje neželjenih seksualnih slika ili videoklipova” (Patchin, Hinduja, 2010, str. 167-180).

e) **Društvene mreže** - “ Društvenu mrežu u principu možemo definirati kao uslugu zasnovanu na webu koja dozvoljava pojedincu da napravi (polu)javni profil u okviru ograničenog sustava. Definiramo li društvene mreže, kao skupine od tri ili više osoba onda zasigurno one su nastale puno prije pojave samog weba. Nastankom weba, tehnologija, društvene mreže su doživjela totalni preokret tj. renesansu u svojem razvoju” (Grbavac Jacinta, Grbavac Vitomir;, 2014, str. 206-208).

f) **Trauma** - “ Pojam trauma zauzima posebno mjesto u području stresa i načinu suočavanja sa stresom. Trauma se definira kao događaj koji je izvan granica uobičajenog ljudskog iskustva i koji je za svakog izrazito neugodan. To su događaji koji uključuju smrt ili prijetnju smrću, tešku ozljedu ili prijetnju vlastitom ili tuđem integritetu. Kod takvih događaja ljudi reagiraju intenzivnim strahom i imaju osjećaj bespomoćnosti i užasa” (Jakšić, 2014, str. 144).

2.3 Teorijska osnova istraživanja i planirani doprinos teze teoriji

Teorijska osnova istraživanja fokusirat će se na analiziranje osnovnih pojmova koji su vezani za pojavu i fenomen elektroničkog nasilja/cyberbullyinga, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. Podaci koji će biti prikupljeni i prikazani u okviru Master teze obuhvatit će teorijski i empirijski dio, te obezbijediti dobijanje adekvatnih i kvalitetnih rezultata istraživanja, prikazat će se nivo pojave cyberbullyinga i njegovih razmjera.

Dok će teorijski dio pobliže da objasni pojavu elektroničkog nasilja, empirijski dio obuhvatit će i psihološki aspekt i korelaciju između upotrebe društvenih mreža, mentalnog zdravlja i oblikovanja zdrave ličnosti.

NAUČNI I DRUŠTVENI CILJEVI

2.4 Spoznajni ili naučno/znanstveni ciljevi

Naučni ciljevi su zadati nivoi naučnog saznanja koji se planiraju sprovesti naučnim istraživanjem, te nastoje biti sadržani u rezultatima istraživanja. Naučna saznanja bi trebalo da obuhvate teorijska znanstvena istraživanja. S obzirom na ovu temu, mogući naučni ciljevi istraživanja su: naučna deskripcija, naučna klasifikacija i tipologizacija i naučna eksplikacija.

1) **Naučna deskripcija** kao prvi nivo naučne spoznaje stavlja nam do znanja da je potrebno definisati koji je osnovni, naučni cilj ovog istraživanja, pristupiti pojašnjenju kulture nasilja, cyber bullyinga, uslova i razvoja nastanka kulture nasilja, cyber nasilja, navođenju vrsta elektroničkog nasilja i značajnih karakteristika, spoznaji o problemu zastupljenosti elektroničkog nasilja između korisnika na popularnim društvenim mrežama, ponašanju pojedinaca na internetu, te spoznaji u kojoj mjeri adolescenti i mladi sudjeluju u elektroničkom nasilju. Rad će bilježiti i ishode i zakonske okvire koji se tiču cyber nasilja. U naučni cilj ovog istraživanja ulazi i prikaz preporuka za prepoznavanje i prevenciju elektroničkog nasilja, kao i uloga roditelja u suzbijanju nasilja i e- nasilja. U ovom slučaju, prikazat će se i dominantni online sadržaji, videi koji zbog svog nasilničkog karaktera mogu imati određene posljedice na društvo. Nakon provedene naučne deskripcije slijedi naučna klasifikacija.

2) **Naučna klasifikacija i tipologizacija:** Potrebno je istraživanjem utvrditi ponašanje korisnika u online sferi, kao i efekte cyberbullyinga, te kako mladi reaguju na taj fenomen. Od iznimne važnosti u radu je spoznati da društvene mreže imaju važnu ulogu u edukovanju mlađih generacija, koji su u sve većoj mjeri korisnici agresivno-nasilnih sadržaja.

3) **Znanstveno objašnjenje ili naučna eksplikacija** kao naučno saznanje o uzročnopsljedičnim vezama ključni je cilj ovog istraživanja. Bitno je odrediti vezu između publike/žrtava cyber nasilja, kreatora i agresora takvih poruka i sadržaja. Dakle, cilj je ustanoviti i eksplicirati pojavnost kauzalnog odnosa između postanka i djelovanja društvenih mreža i negativnih posljedica pojave cyberbullyinga kod mladih u današnjici.

2.5 Društveni ili pragmatični ciljevi istraživanja

Korist istraživanja se ogleda u potrebi podizanja svijesti o kulturi cyber nasilja u kojoj živimo, ukazivanju društvenoj zajednici na važnost i ozbiljnost masovne zastupljenosti e-nasilja prilikom pristupanja socijalnim platformama, kada je riječ o trenutnim i potencijalnim korisnicima takvih sadržaja, te pojavnosti nasilja u svim segmentima društva. Najvažniji korisnici u okviru ovog istraživanja su mlađe generacije i osobe koje su najzastupljenije na takvim platformama, te ostale mase ljudi iz razloga što su korisnici mreža podložni takvom utjecaju. Sam čin korištenja rezultata istraživanja ovisit će o rezultatima istraživanja, tj. ukoliko se ispostavi znatno velika zastupljenost cyber bullyinga i negativan odraz na publiku, pristupit će se radu na način da se zaključci svode na informacije koje će biti od iznimne koristi i važnosti za ostvarenje pomenutih ciljeva.

SISTEM HIPOTEZA

Generalna hipoteza

Društvene mreže su značajan činitelj za podsticanje nasilja i traumatizaciju.

Posebne hipoteze

1. Internet i umrežavanje su rezultat pojave cyber nasilja.
2. Online sadržaji na specifičan način utječu na oformljenost ličnosti i svijest aktivnih korisnika.
3. Mladi, adolescenti nesvjesno prihvataju nasilne sadržaje sa socijalnih medija.

2.6 Metode i tehnike istraživanja

Kada je riječ o osnovnim metodama koje će se koristiti u Master tezi, fokus će biti na analizi sadržaja koji ima najvažniju ulogu za prikaz e-nasilja kao društvenog fenomena. Metoda analize sadržaja obuhvatit će analizu sadržaja dokumenata, jer će se pristupiti korištenju opširne literature, ali i navođenju brojnih primjera nasilnih sadržaja sa društvenih mreža, kao i isticanju neophodnosti aktivnijeg djelovanja roditelja i vlasti u suzbijanju ove problematike.

Tehnike istraživanja: Podaci za ovo istraživanje će biti prikupljeni ispitivanjem (anketom) - težit će se prikupljanju stavova ispitanika, kao i razmjerama utjecaja nasilnih sadržaja na ostale korisnike mreža. Anketiranje će se obaviti putem elektronskog intervjua, uz korištenje interneta i računara. Pomenuta tehnika nam pruža mogućnost istraživanja na daljinu, neovisno o vremenu provođenja istraživanja. Ova tehnika je izabrana zbog toga što je moguća dostupnost velikom uzorku, te je osim za istraživanje prikladna i zbog pristupačne obrade kvantitativnih podataka. S druge strane, metod analize sadržaja dokumenata bilježit će razne izvore pouzdanosti, informiranja i učinkovitosti (knjige i stručni članci), kao i druge vrste relevantnih medijskih/internetskih sadržaja adekvatnih za ovo istraživanje, koji tretiraju rizične društvene pojave/događaje kroz prikaz zastupljenosti cyber nasilja, te podatke iz stručih i naučnih radova.

Uzorak:

Uzorak je formiran metodom slučajnog uzorka, te će biti distribuiran niz anketnih upitnika među građanima Bosne i Hercegovine.

Ciljna grupa:

Ciljna populacija će biti građanke i građani Bosne i Hercegovine, korisnici i potencijalni korisnici društvenih mreža.

2.7 Terminiški plan istraživanja

Za istraživanje ove teme i izučavanje potrebne literature predviđeni su prvi mjeseci 2022 godine. Oko 5 mjeseci neophodno je da se integriše u magistarski rad, dok će uzorak analiziranih podataka u istraživanju sačinjavati podaci iz različitih vremenskih perioda, radi prikaza stanja na društvenim mrežama, prije anketnog istraživanja. Nakon same analize prikupljenih podataka sproved će se obrada i rezultati obrade koji uključuju njihovo prezentovanje.

2.8 Prostorno određenje predmeta istraživanja

Prostorno određenje predmeta istraživanja je područje Bosne i Hercegovine.

2.9 Kvalitativno i kvantitativno istraživanje

Uzmemo li u obzir strukturu ovoga istraživačkog rada, pristupit će se provođenju kvantitativnog istraživanja u kome će se mjeriti obilnost pojave, utjecaja i posljedica fenomena elektroničkog nasilja.

Poglavlje 3

Kultura nasilja

Prisutnost teme nasilja u svim medijima, te susretanje s nasiljem u svim oblicima, bilo da je riječ o izravnom ili neizravnom, u današnjici djeluje na pojedince i društvo u cjelini.

“Kultura nasilja najprije biva prisutna u audio i vizualnim medijima (akcionim, krimi i policijskim filmovima i serijama, crtanim filmovima sa predoziranom nasiljem, da bi potom kultura nasilja relativno brzo prerasla u sveprisutnu općedruštvenu maniristiku koja se deskribira kao empirijska kultura nasilja : prati je kao kućnu kulturu nasilja, saobraćajnu, polemičku kulturu nasilja” (Fejzić-Čengić, 2009, str. 47).¹

Postavlja se pitanje da li kulturu nasilja današnjice smatramo kulturom u kojoj nastojimo odgajati buduće generacije naše djece? Zasiurno da ne smatramo , samim tim što svako od nas bez obzira da li je student, školarac, roditelj ili stručna osoba treba da teži većoj uključenosti u promoviranje nenasilja i nediskriminacije. Podrška roditelja, motivirajuća i stabilna okolina, informisanje od strane kompetentnih službi, ali i osviještenost cjelokupne društvene zajednice, predstavljaju neophodan uvjet u stabilnom odrastanju mlađih generacija.

Smatra se da je nasilje usko vezano s pojmovima sukob i zlostavljanje. Često se sukob poistovjećuje sa nasilje, mada to nije isto.

Sukob može izazvati različitost u razmišljanjima, težnjama, uvjerenjima, različitost u sagledavanju brojnih situacija. Međutim, postoje dva izraza usko povezana, a to su: zlostavljanje i nasilje.

¹Fejzić -Čengić, F. “Medijska kultura u Bosni i Hercegovini” (2009) , Connectum, Sarajevo.

Nasilje predstavlja čin nasilnog/ agresivnog postupanja prema drugoj osobi, sebi ili imovini. To znači da nije iskazano samo prema ljudima ili životinjama..

S druge strane, zlostavljanje obuhvata specifičan oblik nasilja i traje duže vremenski, ispoljava se prema identičnom čovjeku ili grupi od strane nekog čovjeka ili grupe. Zlostavljanje podrazumijeva prijetnje usmjerene osobi, tjelesnu povredu, odbacivanje, ponižavanje, ogovaranje osobe, otuđivanje stvari, te prenesene agresije prema objektima (vandalizam u školama).

“U literaturi postoji više vrsta nasilja, ali se izdvaja podjela na razini: izravno i neizravno nasilje” (Olweus, 1998, str. 12).²

Izravno nasilje možemo prepoznati po slobodnim, izravnim napadima na žrtvu (kritikovanje, potezanje, ponižavanje, vrijeđanje, šamaranje, dok se u neizravno nasilje svrstava: socijalna izoliranost, izostavljanje, tračanje, podsticanje drugih na činjenje zla.

Potrebno je naglasiti i dva temeljna vida nasilja tj. **fizičko i verbalno** nasilje. Fizičko nasilje je ono koje podrazumijeva udaranje, štipanje, čupanje, naguravanje, odnosno primjenu fizičke sile, bez obzira da li je nastupila tjelesna ozljeda ili nije. Postoje brojne razlike između fizičkog i elektroničkog nasilja.

Ključna razlika je da se tokom fizičkog nasilja radi o osobi koja nam je poznata i sukob se odvija određeno vrijeme. Pri elektroničkom nasilju, izloženi smo stalnom nasilju, nerijetko nismo svjesni ni ko sa sigurnošću vrši nasilje nad nama. Prema tome, online nasilje može biti znatno opasnije od fizičkog, a posljedice vrlo ozbiljne.

Govoreći o verbalnom nasilju, ono prati fizičko i obuhvata: podcjenjivanje osoba, širenje neistina, uznemiravanje, nedolično ponašanje poput podrugivanja itd...

Osim temeljnih vidova nasilja, razlikuju se i određene podvrste. Ove podvrste nasilja možemo smatrati primarnom podjelom nasilja (psihičko, seksualno, kulturno, ekonomsko);

² Olweus, D. “Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti” (1998), Školska knjiga, Zagreb.

- Opasan oblik nasilja koji ne možemo da vidimo jeste **psihičko** i emocionalno nasilje. Podrazumijeva svjesno odbacivanje žrtve iz kolektivnih aktivnosti razreda ili grupe, podrugivanje, širenje glasina uz namjeru izoliranja, uništavanje djetetovih školskih stvari.
- **Seksualno** nasilje se odnosi na nepoželjni fizički kontakt, spolno zlostavljanje, bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja tog čina, neželjeni seksualni komentar itd...
- **Kulturalno, religijsko** nasilje obuhvata uvrede na temelju rase, nacije i religije. Također radi se o nejednakom odnosu snaga između žene i muškarca, hijerarhiji, brojnim pravilima...
- **Ekonomsko** nasilje obuhvata krađu i pokušaj da se iskamči novac. Dakle podrazumijeva oštećenje ili uništenje osobne i zajedničke imovine, onemogućavanje upotrebe iste te imovine, prisiljavanje na ekonomsku ovisnost, onemogućavanje rada ili zapošljavanja, upravljanje imovinom bez znanja i slično..

Čitajući savremene literature u okviru socijalne psihologije, pedagogije, socijalnog rada, kriminalistike i kriminologije, te drugih relevantno naučnih disciplina, pojam nasilja, bilo da je riječ o tradicionalnom ili online nasilju nad djecom, susrećemo u raznim vidovima.

Nasilje se može shvatiti kao svaki vid agresivnog postupanja prema osobi, s namjerom povrede ili uzrokovanja nelagode, boli, bilo da je riječ o tjelesnoj ili duševnoj, uznemiravanju ili zapostavljanju mladih, te bilo kojeg oblika iskorištavanja osoba, obuhvatajući i moguće seksualno iskorištavanje.

Poglavlje 4

4.1 Novi fenomen - cyberbullying?

Svima nam je poznato da je tehnologija do sada napredovala u tolikoj mjeri da je rezultirala intenzivnim slučajevima nasilja na društvenim mrežama. Bez obzira na sve češće medijske tekstove usmjerene na efekte upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija, veći dio korisnika i ne obraća pažnju na moguće posljedice niti na medijsku posvećenost temi kao što je pojava nasilja na internetu. U današnjici se ta pojava javlja pod raznolikim pojmovima, pa je moguće susresti se s pojmovima kao što su: cyber nasilje, elektroničko nasilje, nasilje na internetu, e-nasilje i slično. Riječ je o nasilju koje se realizira kroz instant poruke, mrežne stranice,

kroz chatove, poruke digitalnim putem ili fotografijama, odnosno prosljeđivanje putem računara ili se šalju preko pametnih telefona.

Nasilje nad djecom i mladima putem savremenih tehnologija, poznatije pod nazivom cyberbullying, opći je pojam za svaku interakcijsku aktivnost pojedinca, koja se može proglasiti štetnom kako za korisnike mreža, tako i za opće dobro. Tim oblikom nasilja, vrlo često su među djecom vršnjacima obuhvaćene situacije kad su dijete ili tinejdžer izloženi napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem interneta ili mobilnog telefona.³

Nasilje među vršnjacima na internetu podrazumijeva pokretanje grupne mržnje, ugrožavanje privatnosti korisnika, uznemiravanje, praćenje, ponižavanje, neadekvatan način pristupa štetnim sadržajima, te razmjenu pogrđnih epiteta, komentara. Uz sve navedeno, postoji mogućnost slanja nehumanih, zlih poruka prijetećeg karaktera, te formiranje stranica na internetu koje uključuju tekstove, crteže, slike i šale na račun vršnjaka.

³Muratbegović, E. "Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini" (2013), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
[Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom - BOS.pdf \(mhrr.gov.ba\)](#)

Znatno prije modernizovanja tehnologije i društvenih mreža, nasilje se odvijalo na stadionima, na hodniku fakulteta, škole, te se javljala mogućnost bržeg i lakšeg opažanja i rješavanja, već što je to slučaj danas kada se sve seli u digitalni svijet.

Također, adolescenti, mladi ljudi i dalje mogu biti podvrgnuti brojnim vidovima nasilja, gdje mogu da sudjeluju i drugi korisnici, ali bez preuzimanja zadaće nasilnika, i bez utjecaja na suzbijanje nasilja koje ne prestaje i koje je nemoguće izbjeći. Prouzrokovane posljedice cyber nasilja nerijetko mogu biti i štetnije od posljedica međuvršnjačkog nasilja u realnim dešavanjima, jer je riječ o većem broju prisutnih, aktivnih korisnika, te uz mogućnost anonimnosti počinioci djeluju zlobnije.

Pored nasilja koje se vrši nad generacijama mlađe dobi, vršnjacima, također svjedočimo podvrgnutosti nasilju nad starijim generacijama na internetu,.. Ključni problem leži u saznanju da se takav vid nasilja ne doživljava i ne shvata dovoljno ozbiljnim kod društva današnjice. Jedan od mogućih razloga je taj što se odvija u online, a ne stvarnom svijetu, te je velika vjerovatnoća da mnogi korisnici smatraju da nije prisutan u realnom okruženju mladih ljudi. No međutim, svakako je zabrinjavajuće to što je ovaj vid nasilja prisutan u bilo kojem segmentu života i djelovanja ljudi.

Znakovi koji ukazuju da je osoba izložena nasilju na društvenim mrežama? ⁴

- Eliminacija svakodnevnih aktivnosti, te komunikacije i druženja s prijateljima, eliminacija aktivnosti poslije škole ili fakulteta, prisustva na nastavi
- Česte promjene raspoloženja
- Uznemirenost, nesanica, depresija
- Potištenost, povučenost u sebe, zatvorenost
- Socijalna izolovanost
- Smanjenje želje za unosom hrane
- Učestali neshvatljivi bolovi u želucu, u glavi, mučnine, te druge psihosomatske tegobe

⁴ <https://www.netica.hr/upoznajmo-i-prepoznajmo-e-nasilje/>

4.1 Specifičnosti informacijsko komunikacijskih tehnologija

Informaciono komunikacione tehnologije preoblikovale su društvo u cjelini. Pored toga što su preoblikovani politički i ekonomski sistemi, također je došlo i do transformacije socijalne interakcije, te kulture u kojoj djelujemo. IK tehnologije nadilaze kako javne tako i privatne prostore i drastično se mijenja način na koji države, poslovni sektori i ljudi uspostavljaju interakciju međusobno.

Neosporno je da efekti korištenja informacijsko komunikacijskih tehnologija mogu biti i pozitivni i negativni. Pozitivni efekti se svode na činjenicu da je internet postao temeljni i nezaobilazni alat za rad, te neizostavan kanal komunikacije, dok ga neki korisnici doživljavaju čak i pravim savjetnikom, podsjetnikom, prijateljem sa kojim provode dio slobodnog vremena ili su mu svoje slobodno vrijeme posvetili u cjelosti. Sve navedeno može nositi sa sobom i brojne opasnosti. Kada dođe do zloupotrebe nekih od pobrojanih pozitivnih efekata, zna uslijediti čin nasilja u online svijetu, dakle zloupotreba tih efekata prerasta u ono što i jeste fokus rada *cyberbullying*. Mnogi korisnici IKT-a nasilje ne doživljavaju na isti način, niti reagiraju jednako. Ipak svjesni smo da je ono najviše pogubno za djecu jer nasilje najteže podnose djeca.

S obzirom na zastupljenost cyber nasilja, posljedice najčešće trpe mlađe generacije, ali žrtava ima i među starijim generacijama, koji se odupiru normama koje je prihvatila okolina. Na taj način, nerijetko su djeca i drugi mlađi aktivni korisnici podvrgnuti nasilju od strane odraslih. Ako kažemo aktivni, to se odnosi na činjenicu da ti korisnici učestalo pristupaju društvenim mrežama, pa su osjetljiviji u tom pogledu. Naročito je to slučaj kod mladih koji za svoju usamljenost rješenje nalaze u online svijetu.

Svaki komunikacijski čin kompjuterskom tehnologijom može se činiti pogubnim kako za pojedinca, tako i za opšte dobro. Na internetu sve tekstove i informacije može objaviti bilo koja osoba u bilo kojem trenutku izostavljajući bilo koju vrstu odgovornosti i cenzure.

Neadekvatne i nepouzdate informacije mogu biti opasne i dovesti do narušavanja fizičkog i psihičkog integriteta djece i mladih.

Postoji razlika između ponašanja među djecom koje se karakteriše kao nasilničko i prolaznih incidenata, ne tako ozbiljnih konflikata. Ključna razlika leži u težnji da drugo dijete doživi nelagodu, kao i u ponavljanju nasilnog čina poslije određenog vremena. Takav vid nasilja, nerijetko podrazumijeva napade poput verbalnog linčovanja adolescenata od strane drugih vršnjaka, druge djece, te bilo koju vrstu napada koja se odvija online putem, posredstvom društvenih mreža ili mobilnog telefona.

Primjer: Jedna šesnaestogodišnja djevojka je poslije završetka tinejdžerske ljubavne veze sa dečkom bila izložena nasilju na način da su u javnosti putem Instagram chata i Vibera bile plasirane njene fotografije u opuštenijem i “slobodnijem” izdanju, te poruke vulgarnog sadržaja koje je ona dok je trajala veza slala svom dečku. Slučaj je bio prijavljen policiji. Počinilac je bio maloljetan i nije zakonski odgovarao.

Kao posljedicu slučaja, izdvojila bih osudnu reakciju okoline i njihovog društva, koja je bila očekivana i nezahvalna. Za razliku od maloljetnog počinioca čiji čin nasilja ostaje nedovoljno osuđivan i komentaran, djevojka je verbalno linčovana i prozivna u školi. Nezahvalno je saznanje da je većina osuđivala upravo nju, a ne mladića.⁵

4.2 Specifičnosti cyber nasilja

-počionioci su često anonimni

-tekstovi nasilnog sadržaja se brzo razmjenjuju i dostupni su ogromnom broju korisnika

- osobe koje svjedoče nasilju, u većini slučajeva ne mogu spriječiti ili na neki način utjecati na takve tekstove

- dijete koje je bilo žrtva nasilja, može ponovo čitati nasilne tekstove i komentare i tako doživjeti nasilje ili šok po drugi put

-pretežno se nasilje doživljava na mjestima poput porodičnog doma i slično...

- odrasli profesori, nastavnici, roditelji, učitelji... često znaju manje o modernim tehnologijama od djece, što otežava njihovu reakciju.

⁵ <https://balkans.aljazeera.net teme/2017/10/29/djeca-su-najvece-zrtve-nasilja-u-virtuelnom-svijetu>

4.3 MOGUĆI IZVORI SVOJEVRSNIH OBLIKA NASILJA NA INTERNETU

Kada govorimo o oblicima elektroničkog nasilja, svojevremeno se odnosilo samo na nasilje putem Weba ili mobilnih telefona uključujući nasilje preko bloga, chata i e-maila, dok se danas s ubrzanim razvitkom tehnologije ova klasifikacija smatra prevaziđenom. Danas je internet dostupan svakom mobitelu, pa se s toga novi oblici elektroničkog nasilja svode na reagiranje pojedinaca ili njihovo ponašanje. Danas, u znatno većoj mjeri zabrinjava pojam elektroničko nasilje. Odvija se u internetskom ambijentu gdje se javlja poteškoća njegovog kontroliranja. Nasilje putem interneta jedna je od ključnih posljedica modernog društva, iz razloga što je tehnologija napredovala velikom brzinom. S obzirom da je internet raspoloživ ogromnom broju mladih, postao je rizično mjesto gdje se nasilje sve više događa. Ovaj vid nasilja, danas bilježi širok spektar načina počinjenja. Dakle, česti su slučajevi nasilja koje se odvija putem mobitela, u chat sobama, na forumima i blogovima, te ćemo o njima detaljnije u nastavku.

Nasilje mobitelom

Nešto zastupljeniji vid nasilja među vršnjacima koji donosi razvoj tehnologije je i nasilje putem mobilnog telefona. Podrazumijeva poruke štetnog sadržaja, koje će uzrokovati osjećaj nelagodnosti, potištenosti ili straha zbog mogućih prijetnji. Nasilne poruke putem mobitela mogu biti tekstualne, vizuelni i audio materijali, uznemirujuće poruke kroz fotografiju, zabrinjavajući pozivi ili bilo kakvi sadržaji koji se šalju a usmjereni su na izazivanje brojnih neprijatnosti vlasniku mobilnog telefona.

Chat sobe (Chat room)

Chat sobe su iznimno aktuelan put za komunikaciju na internetu, naročito kod mlađih generacija. Moguće ih je okarakterisati kao sobe za razgovor u kojima korisnici međusobno uspostavljaju i održavaju interakciju, upoznavaju se, te vode polemike o bezbroj tema. Zbog zastupljenosti nasilja na chatu, kod mladih ovakva vrsta komunikacije pogodna je i za razne zloupotrebe korisnika, te se iz tog razloga smatra privlačnom za nasilnike. Nasilni postupci na chatu uključuju poruke prijetećeg ili ucjenjujućeg sadržaja. Takve rizične situacije iziskuju oprez, jer nasilnik može biti doista opasna osoba.

Nasilje na forumu ili stranicama

Forumi ili stranice obuhvataju internet stranice koje uključuju mogućnost da korisnici interneta iznesu svoj sud o određenim tekstovima ili pak traže savjet i preporuke od drugih korisnika o temama njihove interesne sfere. Nerijetko se dešava da su forumi najbolje organizovani, da su iznimno popularni i okupljaju brojne korisnike različite dobne skupine i različitih interesovanja. Razlika između foruma i chata leži u saznanju da na chatu cjelokupan sadržaj nestaje kad korisnik izađe iz chat sobe, dok je kod foruma sadržaj stalan, te postoji mogućnost komentarisanja i vođenja polemika o objavama koje se tu nalaze već par mjeseci. Pozitivna strana odnosi se na činjenicu da je na većini foruma moguće samo jednim klikom obavijestiti moderatora ispod zapisa, ukoliko se dešava da određene osobe zloupotrebljavaju forum. U tom slučaju, administrator će ukloniti taj zapis, upozoriti korisnika ili mu oduzeti pravo pristupa forumu ukoliko se to ponavljalo. Zbog izdvojenih karakteristika, a naročito rasprostranjenosti i jedinstvenosti, ovaj vid komunikacije također nosi rizike za korištenje djece i mladih.

Blog

Blog predstavlja jedan od modernijih oblika internet komunikacije koji može pored teksta uključivati fotografije, videozapise itd. Blog je skraćenica od engleske riječi weblog, što označava internetski dnevnik. Ovaj pristup internetskom dnevniku omogućava promišljanje, te pristupanje zapisivanju i iskazivanju osjećaja, ali i razmjenu iskustva sa drugima.

Drugim riječima, radi se o internetskoj stranici na kojoj osobe, pretežno hronološkim slijedom, bilježe svoja tumačenja, promišljanja i stavove. S obzirom da mnoge poznate osobe pišu blogove, nasilje putem bloga većinom se odnosi na "otuđivanje" ili "falsificiranje" nečijih blogova praćenih iskazivanjem uvreda, prikazivanjem seksualnih sadržaja, raznih komentara i sl... uz namjeru da se ugrozi ugled i privatnost određene osobe.

Zajednička karakteristika chata, bloga i foruma je upotreba epiteta koje aktivni korisnici samostalno odaberu, a olakšicu vide u mogućoj anonimnosti. To nam stavlja do znanja da korisnici u većini slučajeva ne poznaju jedni druge iz stvarnog života, niti su upućeni u osobne podatke korisnika: ime, prezime, prebivalište, kao ni broj telefona. Vidno je da anonimnost pomaže svim korisnicima koji nastoje da iskoriste takav čin interakcije. Sve istaknuto, dovoljan je uzrok da ove izvore komunikacije smatramo značajnim činiteljom specifičnih obilka nasilja nad mladima u Bosni i Hercegovini, pa i šire.

Poglavlje 5

5.1 Rizici i opasnosti primjene interneta

Internet je mreža svih mreža, javno dostupna globalna mreža koja se bavi povezivanjem računala i računalnih mreža upotrebom internetskog protokola. Neiscrpan je izvor informacija koje su u svakom času dostupne na dlanu. Internet je najjači obrazovni i komunikacijski medij. Predstavlja sredstvo koje nam omogućava edukaciju, razonodu i komunikaciju istovremeno. Internet je i idealno okruženje u kojem osobe mogu podijeliti svoju stvaralačku energiju s drugima.

Čini zajednicu dobrih i loših korisnika, opasnih i nešto sigurnijih mjesta.

Društvene mreže osim što pružaju brojne pogodnosti i veoma dobar komunikacijski materijal, doprinose i ozbiljnim opasnostima. Internet omogućava da osobe posjeduju svoj profil putem kojeg mogu iznijeti nešto više ili manje podataka o sebi i svom privatnom životu. Kad pojedinac postupi nepromišljeno i plasira znatno više informacija od potrebnih, javlja se mogućnost veće opasnosti (prevare povezane uz kreditne kartice) i virtualno maltretiranje.. Sve te privatne informacije postaju vlasništvo društvenih mreža, na konto čega oni mogu trgovati našim podacima u zamjenu za neki vlastiti interes ili novac. Internetsko manipuliranje fokusirano je na praćenje, rasprostranjenost političkih i drugih misli. Upotrebom interneta, moguće je i narušavanje nacionalne bezbjednosti. Pored toga, online mreže pružaju jednostavan i brz tempo posjedovanja većeg broja podataka o korisnicima, zbog čega mogu biti izvor informacija o sljedbenicima terorističkih grupa i sl.

Također, kompjuterski alati za prepoznavanje lica sadrže rizik za ugrožavanje korisnika koji učitavaju svoje fotografije na internet iz razloga što se na osnovu tih slika mogu otkriti brojne informacije o korisnicima.

Aktivacijom i kreiranjem profila na nekoj od zastupljenih društvenih mreža kao što su Facebook, Instagram, Twitter, ili u posljednje vrijeme popularna kineska platforma TikTok, korisnici nastoje da se prikažu u što boljem izdanju, te da ih drugi zapamte onakvima kakvima se i teže prikazati. Profili su im pretežno ispunjeni fotografijama za koje smatraju da ih predstavljaju kao poželjne, atraktivne individue. Tinejdžeri za razliku od odraslih registrovanih korisnika, popularne mreže koriste i za kontrolu imidža svojih prijatelja, što dovodi do brojnih rasprava u javnosti koje proizvode znatno veće probleme. Naime, pored toga što sebe žele predstaviti poželjnima, interesantnim korisnicima za okolinu, istodobno se služe time da svoje registrirane vršnjake koji im iz nekog razloga ne odgovaraju u nečemu, ne simpatišu ili su imali konflikt od ranije, na mrežama istaknu kao nepoželjne osobe, odnosno sve moguće negativne strane, nerijetko se služe i lažima. Sve navedeno ukazuje na to, da su takvim korisnicima društvene mreže pogodan medij iz više razloga:

Mreže predstavljaju njihovo prirodno okruženje, koriste se u porodičnom domu, u školi, na fakultetu, kod prijatelja ili bilo gdje drugo putem mobilnog telefona, postoji iznimno brza mogućnost stvaranja negativne slike o svojim prijateljima ili kolegama iz škole, sa fakulteta, odjeljenja, te kreatori takvih postupaka i sadržaja zadržavaju svoju anonimnost u svakom trenutku. Milioni mladih koriste internet, gdje postoji mogućnost da dođu do takvih informacija, nisu sa osobom u face to face komunikaciji, što doprinosi tome da budu bezobzirniji i bezbrižniji nego je to slučaj u realnosti, jer je vidno potpuno odsustvo empatije, žrtvu ne vide pa ne razmišljaju o mogućim posljedicama i tome šta žrtva proživljava.

5.2 Potencijalni problemi i rizici za korisnike

1. Prije razmjenjivanja fotografija na svom profilu, prije otkrivanja lokacije ili određenih informacija, potrebno je promisliti da li su te objave prikladne za naše buduće poslove, našu porodicu, te da li se na neki način te informacije koje objavljujemo mogu iskoristiti protiv nas.
2. Društvene mreže vremenom postanu mjesto gdje većina osoba teži da se upoređuje i takmiči sa svojim prijateljima koje prate. Ipak, korisnici koji prezentiraju svoje zabavne živote,

trenutke sreće, nerijetko u stvarnosti nisu tako sretni.

Veoma je bitno da to shvate korisnici koji su u potpunosti život podredili internetu.

3. Potrebno je obratiti pažnju i kakve se fotografije dijele. Sve što može da ukaže na seksualnu konotaciju, poželjno je izbjegavati.
4. Nepoželjno je za sve korisnike da prihvataju nepoznate osobe za prijatelje na mrežama.
5. Cyber svijet čini mjesto brojnih zloupotreba, maltretiranja, uzrokovanja nelagodnosti i javnog ponižavanja.

Najčešće teme koje se mogu vidjeti u medijima o nasilju djece u virtualnom svijetu su: izloženost seksualnim ili agresivnim sadržajima, izravna interakcija s osobom koja zahtijeva neprikladne odnose, podložnost zastrašujućim ili nekulturnim e-mail porukama, te učestala otuđenost mladih koja proističe iz prekomjerne upotrebe interneta. Također, tema o djeci u virtualnom svijetu, nerijetko prati i svjesno odbacivanje iz on-line grupa, ili brisanje izprijatelja na Internetu.

Dakle, potencijalni problemi i rizici za djecu su:

- Aktivirani profili na društvenim mrežama
- Javno i transparentno iznošenje informacija
- Cyberbullying
- Grooming
- Zastrašivanje, ucjenjivanje
- Krađa identiteta
- Lažno predstavljanje
- Prihvatanje nepoznatih „prijatelja“
- Fotografije koje dijele

Posljedice i rizici za roditelje:

- Prekršajna prijava
- Kaznena prijava, s tim da djeca mlađa od 14 godina nisu kazneno odgovorna

- Narušen ugled djeteta
- Psihološki padovi i poremećaji proizvedeni zloupotrebom, odnosno prethodno navedenim opasnostima za dijete, kao i gubitak djeteta

Willard u svojoj knjizi “Cyberbullyn and Cyberthreats” navodi osam mogućih vrsta nasilja putem interneta, a to su:

1. Vrijeđanje - internetske poruke koje sadrže vulgarnosti i uvrede
2. Uznemiravanje - uznemiravajući sadržaji (prijetnje i sl.),
3. Ogovaranje i klevetanje - Osuđivanje ili kritiziranje drugih persona prosljeđivanjem laži
4. Neistinito/lažno predstavljanje
5. Javno razotkrivanje - Objavljivanje osobnih tajni, informacija, slika koje nisu relevantne za medije
6. Isključivanje - Svjesno ignorisanje i uklanjanje određene osobe iz online grupe i vršenje nasilja
7. Obmanjivanje, pretvaranje – upotreba razih profila ili upotreba tuđih profila
8. Internetsko špijuniranje/uhođenje

Slika br. 1: Foto: UNICEF (Preuzeto 18.4.2022) ⁶

⁶ <https://www.unicef.org/croatia/reports/prekini-lanac-zaustavimo-elektronicko-nasilje>

5.3 NAČINI I VRSTE PONAŠANJA KOJI UZROKUJU CYBER NASILJE

Neophodno je napraviti razliku između načina putem kojih se događa nasilje, kao što su mreže za dopisivanje – društvene mreže, i vrste ponašanja koja se prenose na određene načine, a uzrokuju sve češće slučajeve nasilja na društvenim mrežama.

Rzlikujemo sljedeće vrste ponašanja:

- Izazivanje konflikta („potpaljivanje“) podrazumijeva kraći konflikt i polemisanje od strane dva korisnika međusobno ili više osoba korištenjem neke od društvenih mreža. Pretežno se događa javno, gdje svi svjedoče toj raspravi, a započinje upućivanjem brojnih uvreda. Ovakav vid ponašanja, prvobitno nam stavlja do znanja da se takvo razbuktavanje odvija između dvije strane koje na vrijeđanje uzvraćaju istom mjerom, no međutim, ukoliko osoba u jednom trenutku postane agresivnija, sljedeći potezi mogu raspravu podići na znatno veći nivo. **Potpaljivanje ili Flaming** obuhvata ciljano pokretanje rasprave, a sve to posredstvom plasiranja poruka pogrdnog sadržaja, kao vođenje komunikacije među neprijateljima, raznih psovki, prijetnji i seksualno neprikladnih komentara.

- U okviru elektronskog nasilja, **uznemiravanje i zastrašivanje** predstavlja sljedeću vrstu ponašanja kao uzroka cyber nasilja. Prvenstveno se odnosi na jedinstveni oblik nasilja na internetu koji bilježi upućivanje uvreda, agresivnih i neprimjerenih poruka e-poštom, s namjerom da se povrijedi ili omalovaži određena osoba ili cijela grupa.

U većini slučajeva, riječ je o privatnim porukama dvije osobe, ali ih je moguće prepoznati i u javnim polemikama. Intenzivno maltretiranje na internetu obuhvata i pritiske, a danas i brojne prijetnje s namjerom uzrokovanja elektroničkog straha. Pored raznih vidova zastrašivanja korisnika, jedan se odnosi na kreiranje tekstualnih ratova obuhvatajući jednu ili više osoba nasilja, te moguće žrtve. Pomenuta vrsta ponašanja razlikuje se od izazivanja sukoba po tome što se uznemiravanje odvija duži vremenski period uz mogućnost djelovanja jednog nasilnika i jedne žrtve. Kod pokretanja sukoba postoji međusobna razmjena uvreda između uključenih sudionika.

- **Objavljivanje neistina ili klevetanje** izrazito je zastupljeno u današnjici, uz namjeru da se širenjem tračeva i kleveta naruši ugled osobe. Dakle, klevetanje ima za cilj plasiranje pogrdnih, netačnih informacija o drugom korisniku, uz narušavanje ugleda ili prekida prijateljstva. Objavljivanje informacija se vrši na stranicama interneta, a moguće ih je proslijediti korisnicima putem e-maila ili u chat.

Pored lažnih informacija na internetu kojima svakodnevno svjedočimo, bitno je istaći i plasiranje fotografija koje su planski kreirane, odnosno plasiranje povjerljivih informacija od strane osobe kojoj smo nekada vjerovali, povjerali se iz razloga jer smo bili veoma bliski. Navedeni aspekti preplavljeni na internetu slijede namjeru uzrokovanja neprijatnosti, podsticanje na zlo i prikazivanje osobe u negativnom svjetlu.

Dakle, zaključiti se može da nanošenje bilo koje vrste zla, u ovom slučaju klevetanje, ima za cilj stvaranje iskrivljene slike o nekoj osobi, drugim korisnicima mreža, negativne, zbunjujuće objave, kao što su objave montiranih fotografija, često na seksualiziran ili poguban način. Kao **primjer** takvog nasilja mogu se navesti „elektronske knjige” koje teže ponižavanju drugih, pa su tako, npr. učenici skloni formiranju mrežnih stranica na kojima pišu šaljive komentare uvredljivog sadržaja.

- Sljedeća vrsta ponašanja je **lažno predstavljanje** – ovu vrstu karakterizira činjenica da tu osoba vrši čin nasilja na način da planski, kao žrtva koristi lozinku određene osobe kako bi mogla pristupiti profilima na društvenim mrežama, te drugim registrovanim računima, te preko tog profila, i u ime te osobe upućivati drugima neadekvatne poruke, neprimjerene sadržaje.

Nasilnici tog tipa pretežno šalju poruke koje će provocirati, uznemiriti prijatelje na internetu, te dovesti do toga da osoba čiji je profil iskorišten bude ponižena i prozvana na najgori mogući način, odnosno navedena vrsta ponašanja može u potpunosti prekinuti prijateljstva žrtve.

- **Nedopušteno razmjenjivanje fotografija** podrazumijeva objavljivanje privatnih i često skandaloznih slika svim korisnicima ili određenim osobama kojima te fotografije nisu bile namijenjene. Riječ je o razmjeni fotografija koje degradiraju osobu, pretežno slike seksualne prirode. S druge strane, moguće su **obmane** kroz razgovore koji sadrže tajne informacije,

odnosno obmanjivanje drugih zbog saznanja povjerljivih priča, često kroz pokazivanje tuđih slika ili poruka.

- **Uklanjanje sa interneta** podrazumijeva posredan čin nasilja, uslijed čega se osobe ciljano isključuju iz određene grupe ili internet zajednice. Kao posljedica toga javlja se pad samopoštovanja kod korisnika. Korisnici koji bivaju žrtve takvog nasilja nastoje se priključiti ostalim grupama, različitog djelovanja i postupanja od grupa iz kojih su uklonjeni. Mnogi od njih teže ka tome da bi zadržali povezanost s ljudima.

- **Praćenje osobe na društvenim mrežama** podrazumijeva sklonost korištenju digitalne komunikacije za praćenje korisnika, koristeći se zbunjujućom ili zastrašujućom komunikacijom. Dakle, riječ je o tajnom praćenju određenog korisnika, s ciljem upućivanja poruka prijetećeg karaktera da bi izazvali nemir i strah kod žrtve. Kao posljedica toga, kod uhođenih žrtava se javlja zamisao da će se takav vid praćenja pojaviti i u fizičkom smislu, čime su žrtve dodatno zabrinute za sopstvenu sigurnost, a sve to zbog zastrašujućih poruka i neprikladnih komentara.

U novije oblike elektroničkog nasilja, u kojem su obično žrtve drugi vršnjaci spadaju videosnimci agresije odnosno napada.

Kada par učenika fizički nasrće na žrtvu, jedan od njih sve to snima mobitelom, a nakon toga prosljeđuje snimke ili ih objavi. Preciznije rečeno, radi se **snimanju i razmjenjivanju napada žrtve (engl. happy slapping)**. Takav vid nasilja na internetu prvobitno se javlja u Engleskoj u vozovima podzemne željeznice, te je pretežno karakterističan za adolescente. Dešava se da nasrću na posve nepoznatu osobu, te se snimci nasilja masovno razmjenjuju internetom. Adolescenti u većini slučajeva ističu, da je svaki snimak tog tipa vid zabave.

Ipak, nerijetko se može vidjeti više od “šamara“ i nerijetko se radi o direktnom tjelesnom napadu.

Ovaj noviji oblik obuhvata i **sekstiranje. Seksting i riskantna spolna ponašanja** obuhvataju čin slanja ili dobivanja golih i polugolih slika, klipova i eksplicitnih poruka vulgarnog sadržaja, uz upotrebu raznih elektroničkih alata, pa osobe čije se snimke i fotografije na taj način distribuiraju, mogu biti javno ponižavane, ismijavane, ali i pod ucjenom, a sve to posredstvom mobitela, e- pošte, društvenih mreža...

5.4 Vidovi sekstinga

Neki od mogućih vidova sekstinga su:

dogovorni seksting u kojem dva korisnika djeluju uz vlastitu želju bez prisile i pritiska;

sextbullying pri čemu seksting predstavlja alat za maltretiranje, prisilu i korist; treći vid sekstinga se odnosi na **ilegalni seksting**, pretežno se odvija između maloljetnih ili punoljetnih korisnika, a nerijetko samo između maloljetnika;

rizični seksting bilježi brojne posljedice kod korisnika kao što su diskriminacije koje dovode do određenog stanja poput ponižavanja, gubitka posla i volje za radom, razvoda i ostalih rizičnih stanja.

Seksting se veže za mnogobrojna riskantna postupanja, naročito seksualno rizične postupke. Brojna istraživanja ukazuju na to, da tinejdžeri koji su skloni sekstingu znatno prije ostalih se upuštaju u aktivnije seksualne odnose, broje više seksualnih partnera, te se često kao posljedica toga javlja nepoželjna trudnoća i razne spolne bolesti koje se prenose. Sklonost sekstingu povezuje se i s redovitim konzumiranjem alkoholnih pića i opojnih sredstava.

Također, istraživanja pokazuju da oni korisnici koji su se odvažili i upustili u seksting, u većini slučajeva bivaju žrtve i počinioci nasilja korištenjem interneta. Podložnost seksualno rizičnim postupanjima na internetu pokazuju one nedovoljno obrazovane osobe, oni koji teže uzbuđenju, komuniciraju češće na internetu i dolaze iz obitelji koja je manje upućena u online svijet.

Sextortion predstavlja oblik seksualne koristi, odnosno nefizičke prisile uz namjeru iznuđivanja seksualnih usluga od žrtve. Učestali vidovi ove vrste iskorištavanja su ucjene i prijetnje privatnim fotografijama ili informacijama. Društveni mediji se smatraju ključnim izvorom za ucjene, ali svakako da to proizilazi i zbog otkrivanja privatnih informacija osobe i fotografija u online dopisivanjima.

Primjer: Korisniku sa kojim se dopisivalo, dijete je poslalo svoju kompromitirajuću fotografiju, i sada ga ta osoba na razne načine ucjenjuje, najčešće pod prijetnjom da će javno objaviti tu fotografiju, ako ne uradi ono što ona želi.⁷

5.5 Šta je to *grooming*?

Grooming je pojam koji podrazumijeva uspostavu odnosa povjerenja i emocionalne povezanosti između djeteta i (najčešće) odrasle osobe komunikacijskom tehnologijom, a s ciljem vrebavanja i iskorištavanja maloljetnih osoba u seksualne svrhe.⁸ Predstavlja vid nasilja na internetu koji ima za cilj zavođenje djece i manipuliranje od strane odraslih osoba. Vrebači na internetu veoma dobro manipulišu, te su spretni za uspostavljanje interakcije i izgradnju povjerenja kod djece. Skloni su navođenju na snimanje eksplicitnih – seksualnih fotografija ili neprimjerenih videa. Teži se pridobiti dijete kroz ucjene ili prijetnje, te je prisutno i udvaranje. Odrasla osoba uznemirava djecu putem poruka, instant poruka ili sms-ova, te se lažno predstavlja kao dijete, zatim ulazi u komunikaciju s njim i nastoji stvoriti osjećaj povjerljivosti da bi potom uslijedila razmjena privatnih slika ili tajnih informacija seksualnog karaktera. U većini slučajeva, prvi korak internetskih namamljivača je da razmatraju interakcije u okviru internet zajednica ili grupa na mrežama ili u chatovima. Na taj način, biraju adekvatnog korisnika koji će biti žrtva, te ih tako detaljnije upoznavaju. Nakon toga, aktiviraju se u porukama i rade na izgradnji odnosa, fokusirajući se na dijete, njegove interesne sfere. Nerijetko se znaju predstaviti kao njihovi vršnjaci.

U tim početnim koracima i postupcima, taj kontakt se ne čini kao opasan ili neprikladan.

Nešto dramatičnije posljedice može izazvati krađa identiteta, neistinito predstavljanje, ali i plasiranje sadržaja, u nastojanju da se osoba ugrozi i približi opasnosti. **Krađa identiteta** smatra se jednom od značajnijih nezakonitih aktivnosti na internetu. Kriminalci se koriste informacijama preuzetim sa društvenih mreža, da bi potom preuzeli tuđi identitet, te koristeći se istim obavljali brojne vrste prevara na internetu i izvršavali napade na pojedince i kompanije, upotrebljavajući sofisticirane metode socijalnog inženjeringa.

⁷ <https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/tekst1.pdf>

⁸ <https://geek.hr/znanost/clanak/znate-li-sto-je-grooming/#ixzz7TRrn1tCK>

5.6 AKTUALNE DRUŠTVENE PLATFORME I ISHODI KORIŠTENJA

Potpuna apstinencija od društvenih platformi nemoguća je u savremenom svijetu, dok sve veća dostupnost štetnih i nezakonitih sadržaja čini plodno tlo za razvoj ovisnosti. Naime, s porastom korištenja društvenih mreža, povećava se i broj slučajeva cyber nasilja.

Mladi su društvene mreže prvobitno koristili samo u svrhu socijalizacije i interakcije s prijateljima, poznanicima. No međutim, internet je odavno prestao da bude samo mjesto gdje se odvija komunikacija. Dok su prethodnih godina objave i sadržaje većinskim dijelom činili tekstovi i slike, danas je evidentno fokusiranje društvenih mreža na video sadržaje. Prema tome, svjedočimo brojnim novitetima, npr. **Instagram** je uveo novu opciju Reels. Riječ je o kratkim video klipovima u trajanju od par minuta koji su postali iznimno popularni.

Cijeli koncept postojanja platforme **TikTok** baziran je na video formi, tako da je uslijedilo to da se mnoge reklame, muzički spotovi, neki dijelovi filma snimaju u ovom formatu. Kroz zastupljenost snimanja videa, ustanovljeno je i to da se svaki minut na YouTube-u objavi do 500 sati novog sadržaja, a **YouTube** odavno posjeduje i verziju za djecu, gdje se mogu vidjeti samo dječiji sadržaji.

Kada je riječ o najvećoj mreži **Facebook-u**, pored toga što posjeduje Messenger za interakciju među tinejdžerima i starijim generacijama, u nastojanju da dopre do najmlađih korisnika, prezentirao je i novu verziju svoje aplikacije za dječiju interakciju pod nazivom Messenger Kids.

LinkedIn - američka platforma koja se čini iznimno popularnom u današnjici. Karakterističnost ove platforme leži u promoviranju korisnika i njihovih poslova. Dakle, struktura LinkedIn-a jeste poslovanje i zapošljavanje, te bolja karijera, odnosno uz svoje oglase nastoji pristupiti zaposlenicima za odgovarajuću branšu.

Određeni dio korisnika uslijed prekomjerne upotrebe interneta može razviti i ovisnost o internetu. Svakako da su rizična skupina upravo adolescenti i mlađi korisnici, koji se susreću sa raznim vidovima nasilja putem interneta koje je nedovoljno uređeno i nedovoljno ozbiljno shvaćeno u Bosni i Hercegovini .

- Nasilje je dobilo znatno više prostora i vremena, odnosno eskaliralo je uslijed korona virusa, koji je zadesio i stanovnike Bosne i Hercegovine. U periodu koji je iza nas, tj. u jeku pandemije, zabilježen je slučaj biranja ‘najružnijih’ djevojčica i dječaka na platfotmi **Instagram**.

Taj **primjer** nasilja obuhvatao je objavljivanje videa i plasiranje **uvreda na konto fizičkog izgleda**, pa se ubrzo proširio i video jedne djevojčice koja plače zbog navedenog ismijavanja. Cilj ovog oblika nasilja težio je ka skupljanju što većeg broja pratioca.

Pored toga zapaženi su i anonimni profili koji su zahtjevali i fotografije određenih osoba, te u zamjenu za to, obmanjujućim ponudama svojih slika, pristupili daljnjem dijeljenju dobivenih slika.⁹

- Između ostalog, u godini iza nas, razotkriven je još jedan **slučaj pornografskog nasilja** putem Instagrama u gradu Konjicu; “Lišeni slobode D.K. (2000.), putem društvene mreže Instagram uspostavljao je online komunikaciju sa djecom starosne dobi od 9 godina pa naviše, pri tom se predstavljajući kao njihov vršnjak muškog ili ženskog spola, zahtjevajući seksualno eksplicitne fotografije i videosnimke.

Isti je optužen da je uspostavljao neprikladnu komunikaciju sa oko 40 djevojčica mlađe starosne dobi", navodi se u saopćenju Federalne uprave policije.¹⁰

⁹ <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2020/4/29/internetsko-nasilje-na-instagramu-biraju-najruznije-djevojce-i-djecake>

¹⁰ <https://crna-hronika.info/seksualni-predator-iz-konjica-se-tereti-da-je-od-djevojica-trazio-slike-na-kojima-sugole/224457>

Slika br. 2: Foto: Novikonjic.ba (Preuzeto 28.04.2022)¹¹

S druge strane, na mrežama kao što su Facebook i Twiter, najbolje se uočava nasilje u vidu govora mržnje. S obzirom na ovaj ogroman problem društva današnjice, zabilježene su i odluke direktora Facebook-a, Marka Zuckerberga, o sankcionisanju govora mržnje obuhvatajući sve oglase.

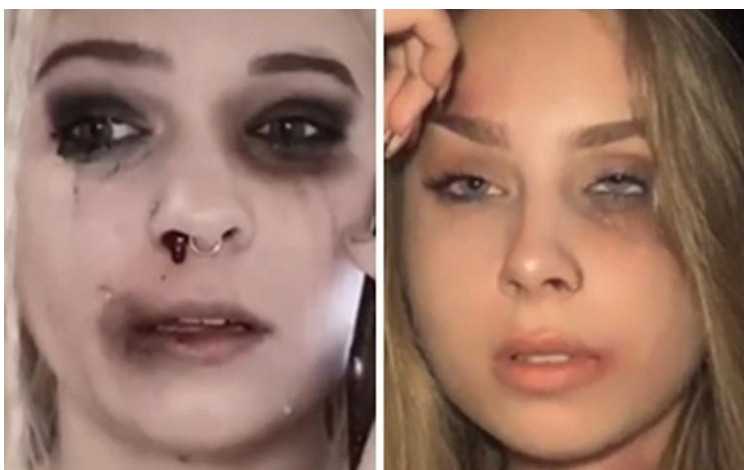
Ova odluka prati cilj da se izbjegne svaka uvreda osobe na osnovu nacionalnosti, rase, spola, prijetnji ili imigracijskog porijekla.

Twitter je jedna od platformi koja se izrazito koristi za javne rasprave, odnosno jačanje poruka mržnje. Regulacija takvih užasa značajno kasni, uslijed čega su vidne posljedice na društvo u cjelini.. Pa tako, u 2020-oj godini i Twitter slijedi aktivniju uredbu u borbi protiv govora mržnje na socijalnim mrežama. Također, kada je u pitanju Twiter, na snagu je stupila mogućnost blokiranja pojedinih URL-ova kao i blokiranje računa koji prosljeđuju linkove tog tipa.

¹¹ <https://www.novikonjic.ba/index.php/bih/item/11403-pedofilu-iz-konjica-produzen-pritvor-za-jos-dva-mjeseca>

Tik Tok – platforma je koja se najbrže razvija kako u svijetu, tako i u BiH, među korisnicima u uzrastu od 16 do 24 godine. U raznovrsnim bizarnim izazovima koji se pojavljuju na ovoj mreži, pretežno stradaju djeca, a opasna je i za sve druge koji je koriste, jer su pojedinci koji promiču ili se upuštaju u nasilje pronašli odgovarajuću platformu za isticanje svoje moći.

Jedan od osuđenih izazova je taj da su tinejdžerice prekomjernom upotrebom šminke glumile žrtve obiteljskog nasilja, uslijed čega su ostali korisnici složni da se na ovaj način romantizira nasilje. Zabilježena su i različita insceniranja, pa tako je jedna od tinejdžerica snimila klip u kojem je “ustrijeljena”, podstičući na taj način nasilje i agresiju među društvom mlađe dobi.

Slika br. 3: Foto: INDEXHR (Preuzeto 3.5.2022)¹²

Djeca su sve izloženija raznim opasnim izazovima, pa je preporučljivo ograničiti vrijeme korištenja mreža. Osim postavljanja pravila korištenja u smislu ograničavanja vremena kojeg maloljetnici mogu provesti uz aplikacije, daleko je važnije pažnju usmjeriti na sadržaj koji prate. Postoji niz tehničkih rješenja u vidu brojnih aplikacija koji pomažu roditeljima da učinkovito kontroliraju djecu i koliko je to moguće suzbiju moguću nesigurnost aktivacije.

¹² <https://www.index.hr/magazin/clanak/gnjusan-izazov-na-tiktoku-tinejdzerice-glume-da-su-zrtve-obicajskog-nasilja/2172012.aspx>

Možda djeca nisu sposobna da spoznaju šta je dobro, a šta loše, ali roditelji su ti koji trebaju da ih usmjeravaju i upozoravaju. Sve više postaje zabrinjavajuća situacija koja izmiče kontroli.

Na upoznavanje sa mrežom kratkih video formata TikTok-om, odlučila se i influencerka iz Banjaluke, Anisa Turkanović, u periodu prelaska iz stvarnog u virtuelni svijet, odnosno u vremenu eskaliranja pandemije. Za Anisu, platforma se činila idealnom za savjetovanje ostalih korisnika o zdravlju, te razvijanje vlastitog biznisa, kao što je otvaranje teretane. Međutim, sa rastom popularnosti, uočila je negativne strane ove društvene mreže, kao i negativne komentare.

Dešavalo se i to da obriše video ukoliko uoči negativne komentare od ljudi. Međutim, vremenom je shvatila da je sve to normalno i da čovjek jednostavno ne može svima ugoditi, niti se svima svidjeti, ispričala je za N1 influencerka Anisa Turkanović.

Slika br. 4: Foto: N1 info (Preuzeto 7.5.2022)¹³

¹³ [Nasilje i uvrede na društvenim mrežama ostavljaju posljedice na djecu i odrasle - N1 \(n1info.com\)](https://ba.n1info.com/vijesti/nasilje-i-uvrede-na-drustvenim-mrezama-imaju-mnoge-posljedice-na-djecu-i-odrasle/)<https://ba.n1info.com/vijesti/nasilje-i-uvrede-na-drustvenim-mrezama-imaju-mnoge-posljedice-na-djecu-i-odrasle/>

Naime, kao i svaka druga aplikacija ni You Tube nije bez opasnosti. Na **YouTube-u** su aktivni promoteri izuzetno toksičnog sadržaja, videi prepuni psovki, bahaćenja novcem, autima, satovima, nakitom, „prozivanje“ osoba, vrijeđanje na osnovu fizičkog izgleda, kilaže, tijela, uz popratne vulgarne i seksističke komentare. Djeca nerijetko vide uzore u „jutjuberima“, pomno slušaju simpozije raznih ljudi, nerijetko i bolesnih umova koji imaju mnoštvo videa na internetu u kojima promovišu sve najgore što postoji. Pomno ih prate, slušaju pažljivo. Sve više nastoje da budu kao oni.

5.7 Fenomen pristupanja aplikacijama za maloljetnike (koliko su sigurne i kako se lako prevazilaze)

U početku je podložnost djece aplikacijama neutralna, te dostupne aplikacije koriste za gledanje crtanih filmova ili slušanje muzike. Vremenom, djeca odrastaju, svakodnevno se susreću sa modernim tehnologijama i na taj način postaju aktivniji korisnici. Ipak, danas se sve više pažnja usmjerava na fenomen pristupa aplikacijama maloljetnih osoba, jer je riječ o generacijama koje žive u visokotehnološkom okruženju i nerijetko ih je moguće posmatrati kao generacije ovisne o tehnologiji.

Ne postoji web stranica koja nije bez svojih opasnosti, pa tako i najbrže rastuća medijska platforma koja privlači znatno više maloljetnika u odnosu na ostale društvene mreže – TikTok. TikTok ima besmislene izazove kao što je “*Vacumchallenge*” koji čini ulazak u vreće za smeće, povezivanje sa usisivačem, te bukvalno pakovanje.

Među njima je i izazov “*Blackout*” koji je u Italiji za posljedicu imao gubitak ljudskog života. Naime, riječ je o desetogodišnjoj djevojčici iz Palerma na Siciliji, koja je učestvovala u “Blackout Challenge” na TikToku. TikTok za svoje korisnike propisuje minimalnu dob od 13 godina, ali kompanija po svemu sudeći nije spriječila da nalog napravi djevojčica od 10 godina.

Aдекватna zaštita od brojnih prijetnji, prevara, pogubnih izazova, svakako je dobra informisanost, gdje najprije treba posegnuti za informiranjem samoga sebe, a zatim i educiranjem djece u pogledu korištenja mreža i komunikacijskih servisa. Preporuka je da se u što većoj mjeri komentarišu sadržaji na društvenim mrežama, da se djeca i maloljetnici uče prepoznavanju lažnih objava i podataka. Također, neophodno je upozoriti na to da neke aplikacije posjeduju funkcije koje narušavaju sigurnost aktivacije korisnika, te ih je pametnije isključiti.

Primjerice, aplikacija Snapchat omogućava praćenje svih prijatelja koji se nalaze u blizini, putem jedne od opcija Snap Map, a to izaziva opasnost ukoliko se među prijateljima nalaze njima nepoznate osobe. Prema tome, poželjno je znati da opcija Ghost Mode onemogućava pregled lokacija na mapi.

5 najučinkovitijih aplikacija za roditeljski nadzor u 2022. ¹⁴

Roditeljska kontrola najbolji je način da se izbjegne neprimjeren sadržaj, Stoga, postoje brojni internetski servisi koji nude upravo to.

1. **Qustodio** kao najpopularnije rješenje za roditeljsku zaštitu. Pruža podešavanje uređaja u skladu s godinama djeteta, nadgledanje poziva i SMS-a, praćenje lokacije, te 30-dnevno probno razdoblje koje je besplatno.

2. **Mobicip** pruža nadzor društvenih medija, uz uslov da djeca koriste Facebook, Instagram, Snapchat, YouTube. Također, pruža dnevni raspored, praćenje lokacije uživo i ograničenje ukupnog korištenja zaslona, kao besplatno probno razdoblje prvih 7 dana.

¹⁴ <https://hr.wizcase.com/blog/najbolji-besplatni-aplikacija-za-roditeljski-nadzor/>

3. **Bark** posjeduje mogućnost praćenja preko 30 društvenih mreža, upravljanje sadržajima kojima se pristupa, kao i sedmično besplatno probno razdoblje.

4. **KidLogger** – besplatna aplikacija koja omogućava praćenje zapisa poziva i primatelje SMS poruka, te stvaranje vremenskih ograničenja za pojedine aplikacije.

5. **Family Keeper** omogućava praćenje lokacije, uvid u postotak baterije na uređaju, te koristi umjetnu inteligenciju za prepoznavanje potencijalno štetnog ponašanja.

5.8 Krađa identiteta

Krađa identiteta predstavlja proces koji potiče ličnosti da plasiraju osobne podatke posredstvom elektroničke komunikacijske tehnike.

Većina potencijalnih korisnika smatra da je za bilo kakav vid djelovanja na internetu neophodno postavljanje lozinke i korisničkog imena, te iznošenje određenih osobnih podataka. U suštini, to je nezaobilazna karika, iz razloga što internetske stranice rade na zaštiti identiteta potencijalnih i već aktivnih korisnika, posjetilaca ili korisnika usluga, a neke od stranica sklone su i uslugama socijalnog umrežavanja. Sve veća popularnost društvenih mreža stvorila je brojne pogodnosti za cyber kriminalce.

Prema tome, stranice na društvenim mrežama, korisnike stimulišu na iznošenje sve više ličnih podataka, te na razmjenjivanje tajnih informacija i privatnih sadržaja posredstvom interneta. Javlja se neophodnost uzastopnog opreza, jer što više informacija plasiramo o sebi, to smo podvrgnutiji napadima i sabotazi od strane cyber kriminalaca. Na žalost korisnika, cyber kriminalci biraju upravo one korisnike koji su predočili previše osobnih informacija, nerijetko se koristeći tzv. društvenim inženjeringom (social engineering) ili manipulativnošću, da bi potom izazvali osobe da otkriju što više podataka o sebi.

Nakon toga, slijedi upotreba tih podataka protiv zakona, koriste se npr. s ciljem pribavljanja proizvoda i usluga bez znanja te osobe. Takvi postupci izazivaju probleme kao što su praćenje osobe u virtualnom svijetu (cyber stalking), nasilje (bullying), krađa identiteta, iznuđivanje i slično...

Zastupljeni oblici krađe identiteta su:

- **Elektronska pošta:** pogodna za krađu identiteta, tu poruke upućene žrtvama nerijetko teže za najsitnijim detaljima.
- **Web stranice:** web stranice se smatraju pogodnim postavkama koje bi mogle proizvesti zbunjenost i nejasnoće kod žrtava, kada se radi o unosu bitnijih detalja kao što su korisničko ime i lozinka.
- **Telefonski pozivi za krađu identiteta :** Pozivi se pretežno upućuju žrtvama u ime banke ili institucija koje su nalik bankama.

Agencija za zaštitu ličnih podataka u Bosni i Hercegovini u dosadašnjem radu zabilježila je brojne slučajeve koji su se odnosili na kazneno djelo zabranjene ili neovlaštene upotrebe ličnih podataka, koje je predala tijelima za prekršajni progon.

Sve je učestalija tradicija krađe identiteta na izborima u svim zemljama u svijetu, pa tako ni Bosna i Hercegovina nije izostala:

Jedan **primjer** krađe identiteta bilježio je izmjenu biračke opcije za glasanje u izostanku. Riječ je o osobi koja je uputila prigovor kada je saznala da je prijavljena da glasa iz inostranstva iako nije lično podnijela prijavu. To se desilo iz razloga što je bilo moguće slati prijavu na više načina (poštom, putem faxes ili elektronskim putem), te postoji mogućnost da je došlo do zloupotrebe podataka jedne osobe.¹⁵

Sljedeći primjer krađe identiteta **putem pošte** zadesio je mještana Bratunca, Veliju Malagića, koji se umjesto na spisku za glasanje u svojoj opštini, pojavio na spisku u Srbiji. Pored Velije,

¹⁵ <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/krada-identiteta-u-bih-kako-vasi-podaci-mogu-dospjeti-u-krive-ruke-i-kako-se-zastititi/344665>

uočeno je još mještana Bratunca, uslijed čega su podnijete tužbe prilikom zloupotrebe biračkog spiska i glasanja putem pošte..¹⁶

Slika br.5 : Foto: Radio Sarajevo (Preuzeto 20.5.2022)¹⁷

5.9 Dark Web, Deep Web?

Sfera deep weba i dark weba također ima svoje opasnosti. “Može se u dark web ući sa dobrim inženjerima npr. Sve su to manje – više gerilske grupe , i kad provale u mreži određene sadržaje, moguće je primati i slati skrivene informacije. Ove grupe su uspijevale saznati skrivene informacije, koje se na mainstream medijima nisu mogle pronaći” (Fejzić - Čengić, 2018, str. 23).¹⁸

Bitno je istaći da kriminalitet u mračnom prostoru (**dark web**) objedinjuje više oblasti i podrazumijeva širok spektar kriminalnih usluga. Iz tog razloga, učinkovite protivmjere iziskuju pravovremene, primjerene, unakrsne i istovremene odgovore, obuhvatajući naučnike i praktičare sa raznim analizama. Cyber-kriminalci prihvataju kreativne i inovativne metode za fokusiranje

¹⁶ <https://bhrt.ba/kradja-identiteta-sve-cesca-praksa-pred-izbore/>

¹⁷ [Krađa identiteta: Kako vaši podaci mogu dospjeti u krive ruke i kako se zaštititi - Radiosarajevo.ba](https://radiosarajevo.ba/krađa-identiteta-kako-vaši-podaci-mogu-dospjeti-u-krive-ruke-i-kako-se-zaštiti/)

¹⁸ Fejzić-Čengić, F. “Kao ribe u vodi, ka filozofiji medija ili kako opstati s medijima” (2018), Dobra knjiga - Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

svojih žrtava veoma brzim ritmom i konstantno traže metode za izbjegavanje sankcionisanja. Većina stranica na “**Dark Web-u**” sakriva svoj identitet pomoću alata za enkripciju - Tor browsera. Pomoću Tor browsera može da se sakrije vaša angažiranost i identitet i Tor može da zavarava tragove lokaciji pa da izgleda kao da smo u drugoj zemlji. Kako bi se uveo red, provedba zakona treba da se fokusira na cyber-kriminalce koji izazivaju brojne cyber napade. Često se događa da se ovi pojmovi pogrešno shvate i predstavljaju.

Kod njih se ne pravi razliku između generalno nestabilnog Dark Web-a i znatno većeg i problematičnijeg **Deep Web-a**.

Zato **Deep Web** obuhvata **Dark Web** i sve korisničke baze podataka, webmail stranice, online forume koji traže registrovanje i sajtove uz potrebu plaćanja pretplate na sajtu. Na deep webu su smješteni sadržaji koji su nevidljivi za osobe koje pretražuju. Bez obzira što je dark web dio deep weba, nepoželjno ih je stavljati pod isto.

Razlika je u tome što deep web nije tajanstven i ilegalan, kao što je to slučaj s dark webom. Njegova karakterističnost leži u prisutnosti web stranica, koje je nemoguće pronaći preko browsera. Prethodno je ustanovljeno da se na deep webu pronalaze razne platforme podataka, zatvoreni web forumi, zakonski i legalni dokumenti, medicinski podaci, sadržaji maila, osnovni sadržaj profila društvenih mreža, podaci online bankovnih računa, naučni i fakultetski podaci i pretežno oni podaci za koje znamo da se do njih ne može doprijeti uz par klikova.

Sve navedeno, ukazuje da upravo zato do takvih podataka i dopiru samo hakeri, a ne svakodnevni korisnici interneta koji na takve podatke ne mogu da nalete ni sasvim slučajno.

Poglavlje 6

6.1 RIZIČNA PONAŠANJA KORISNIKA INTERNETA

Iznošenje jednog dijela ličnih podataka prilikom aktivacije na internetu i korištenja društvenih mreža, razmjenjivanja e-pošte i slično, za posljedicu može imati niz materijalnih gubitaka, narušavanja sigurnosti korisnika, te dovesti do gubitka privatnosti.

Otkrivanje osobnih podataka na društvenim mrežama, prvenstveno obuhvata sljedeće: osnovne podatke identiteta kao što su: informacije o osobnom identitetu – spol, mjesto i datum rođenja osobe, zatim osjetljive osobne informacije – private slike, adresu prebivališta, e-pošte i posljednju kategoriju koja se odnosi na eventualne informacije o seksualnoj orijentaciji.¹⁹

To otkrivanje ličnih podataka na internetu moglo bi se okarakterisati kao neodgovornost u postupanju, iz razloga što eventualni nasilnici mogu iskoristiti te iste podatke s ciljem nanošenja povrede drugima.

Bijeg u online svijet, mnogim ljudima može predstavljati mjesto za odmor od realnosti, svakodnevnog okruženja kojem su izloženi, može se činiti idealnim rješenjem i mjestom u kojem nisi obavezan ili primoran nešto učiniti, a pruža brojne mogućnosti, svakako i riskantne situacije. Mladi, adolescenti smatraju internet praktičnim, prilikom stupanja u kontakt sa drugima, i samim tim im se socijalne platforme čine opuštenije, sigurnije za povjeriti se nekoj osobi na internetu, već se izlagati mogućem sabotiranju, nerazumijevanju i kritikovanju kolega iz stvarnog okruženja.

Korisnici koji su skloni hirovitim postupcima, lakovjernosti, te učestalim precjenjivanjem vlastitog djelovanja na društvenim mrežama, čine onaj dio populacije koji je u današnje vrijeme ponajviše podložan riziku, zloupotrebi, maltretiranju, ponižavanju, zastrašivanju i neprikladnim

¹⁹ Borić - Letica, I. "Izazovi digitalnog svijeta" „Rizična ponašanja djece i mladih na internetu“ (2019), Osijek.

sadržajima. Nedovoljno poznavanje zaštite privatnih, sigurnosnih pravila tokom korištenja interneta, rizično postupanje, te prekomjerno provođenje vremena u online sferi, izazivaju ogromne probleme, jer se korisnici nerijetko susreću s manjkom samopoštovanja, depresijom, prati ih osjećaj nelagodnosti, a dolazi i do izbjegavanja obaveza u školi.

Osobe koje su ovisne o internetu, odnosno one osobe koje provode znatno više vremena na istom od ostalih, suočavaju se sa brojnim rizičnim situacijama.

Pored toga, oni koji su aktivni na internetu radi zabavljanja, proširenja poznanstava i interakcije s osobama koje i ne poznaju, u većem su riziku od narušavanja sopstvene sigurnosti i privatnosti.

Također, one osobe koje se priključuju rizičnim postupcima online sfere prati ogromna podložnost opasnostima. Rizična ponašanja obuhvataju: interakciju s osobama koje ne poznaju, razmjenu ličnih ili tajnih informacija stranim osobama, prihvatanje nepoznatih osoba za prijatelje, pregledavanje i posjeta pornografskih stranica, komuniciranje sa strancima o seksualnim temama, upotreba vulgarnih imena ili dodavanje nadimka na mrežama koji nosi seksualne konotacije, te polemisanje o drugim ljudima na Internetu, što može dovesti do sabotiranja drugih korisnika tj. cyber nasilja.

Strani mediji učestalo pišu o aktuelnom trendu među mlađim generacijama – djelovanju adolescenata koji podrazumijeva dijeljenje ili primanje seksualno eksplicitnih ili erotskih fotografija putem mobilnog telefona ili društvenih mreža, dakle o **Sextingu** koji je prethodno analiziran.

Kao **primjer** takvog trenda, može se navesti tinejdžerka Hope Witsell. Imala je trinaest godina, a radi se o tome da je prosljedila na mobitel vlastitu polugolu (topless) fotografiju dečku koji joj je bio simpatija. Mladić fotografiju nije zadržao za sebe te je poslana na nepoznate brojeve različitih mobitela. Nedugo nakon toga, Hope Witsell se susrela s ponižavajućim postupcima, ismijavanjem i užasnim podrugljivim nazivima od prijatelja iz škole koju je pohađala. Djevojke danas više nema, ali je ovaj slučaj primjer osvetničke pornografije ili bilo kakvog vida nasilja prema ženama.²⁰

²⁰ <https://psiholoskikutak.weebly.com/preko-interneta.html>

Ekstremna posljedica riskantnih postupaka korisnika, te raznih vidova cyber nasilja, jeste napad na zagarantovana ljudska prava svakog čovjeka i korisnika.

Općenito govoreći, rezultat ovoga je da smo nedovoljno upućeni u nasilje koje se odvija *online*, ne doživljavamo ga ozbiljno, ne shvatamo kao „pravo“ nasilje, a čak i kada smo svjesni da vlada opasnost od takvog nasilja, obično se ne prepoznaje, zbog nedostatka raspoloživih informacija, i ne znamo način na koji se treba zaštititi. Kada nas ono zadesi, u većini slučajeva ne znamo kako da odreagujemo na isto.

Iz navedenog primjera uviđamo da je 21. vijek, sa uzletom informaciono komunikacijskih tehnologija (IKT) i formiranja mrežnih platformi, globalnog cyber prostora, zastupljenosti online nasilja prema ženama, spoznao put adaptacije modernih društveno-tehnoloških okolnosti iz offline sfere u online sferu, odnosno u digitalno okruženje.

Opasni tekstovi, ne moraju uvijek da kod djece potaknu osjećaj uznemirenosti, niti uvijek potiču psihičke traume. Generalno, s praćenjem ili primanjem eksplicitnih slika susreće se veliki broj djece danas, ali samo ih pojedinci shvataju uznemirujućim.

Odsjek za sprječavanje kompjuterskog kriminala se u svom radu do danas, suočavao s brojnim slučajevima maltretiranih žrtava različitih godišta, koji su se susretali sa učestalim pogrđnim objavama na svoj račun, s namjerom narušavanja imidža, digniteta i ostalih moralnih vrijednosti.

6.2 Posljedice rizičnih ponašanja korisnika interneta

Uslijed bombardovanja svakodnevnim fotografijama ili drugim objavama posredstvom društvenih medija, čini se skoro pa nemoguće oduprijeti se poređenju vlastitih uspona i padova sa fotografijama idealnog koncepta života koje naši “prijatelji” na mrežama plasiraju. S druge strane, stalno „bombardovanje“ lošim vijestima i stravičnim prizorima širom svijeta, može dovesti do potištenosti i stanja depresije. Podložnost ogromnoj količini sadržaja jednostavno dovodi do stresa. Gomilanje stresa podrazumijeva i osjećaj da smo svima stalno dostupni, a ne želimo biti.

Društvene mreže mogu izazvati niz osjećaja i problema, a pretežno izazivaju osjećaj zavisti. S tim u vezi, posvećenost digitalnim platformama, nerijetko uzrokuje poređenje s drugim korisnicima, navodi nas i na ocjenjivanje vlastitih mogućnosti, sposobnosti, te pokušaja podizanja samopoštovanja. Pored toga, korisnici mogu imati kako pozitivne, tako i negativne osjećaje, koji najprije zavise od karakteristika, vrlina ili mana koje posjeduje određeni korisnik, sa kojim se poredi. Konstantno praćenje tuđih postupaka, objava na internetu, slika s odmora, s putovanja, svakodnevnih tekstova ili informacija, stila života, dovodi do osjećaja ljubomore koji budi negativnost i toksičan pogled na sopstveni život pojedinca.

Aktivnim djelovanjem i prisustvom na internetu, gdje spada i komuniciranje sa nepoznatim osobama putem chatova ili u komentarima, pojedinci postaju sve više društveno izolirani i udaljeni od svojih stvarnih prijatelja i face to face kontakta. Provoditi većinski dio vremena na popularnim mrežama podrazumijeva provoditi manje vremena sa porodicom, izostajati sa značajnijih porodičnih dešavanja, rođendana, slavlja, smanjiti broj poznanstava iz realnog svijeta, a posegnuti zatvaranju u četiri zida, samoćom, depresijom i toksičnošću. Naročito se osjećaj usamljenosti javlja kod adolescenata, ukoliko su skloni prekomjernoj upotrebi interneta.

Vrijeme **adolescencije** označeno je kao vrijeme u kome preovladava težnja za komunikacijom s drugima, pa je internet dobrodošao kao jednostavno sredstvo za komunikaciju, koji nudi mogućnost umrežavanja te eventualno riskantno postupanje poput interakcije sa strancima.

Depresija koja može vladati među adolescentima, ujedno može rezultirati ostvarenjem kontakta na mrežama kako bi eliminirali taj osjećaj, odnosno zadobili podršku društva.

Među odraslim osobama, postoje oni koji su žrtve fizičkog nasilja, pa rješenje za svoj psihički odmor pronalaze u ponuđenim prijateljstvima iz virtuelnog svijeta. Uviđamo da društvene mreže, same po sebi nisu ni loše, niti su dobre, ključna karika je izabrati pravi način i svrhu korištenja.

Tokom korištenja mreža i praćenja objava drugih ljudi na Facebooku, Instagramu, TikToku ...kod osoba se javljaju različiti osjećaji, a neki od učestalih su:

- a) Nerviranje, stres ili zabrinutost – javlja se zbog učestalih objava negativnog karaktera od strane prijatelja koji su loše raspoloženi pa šire negativu, dok je kod djece slučaj brojnih obavijesti o postignućima i postizanju većeg levela u igricama od njih samih. Oni su češće na internetu i skloniji su igricama na društvenim mrežama, pa su tu ranjiviji.
- b) Stanje šoka – podrazumijeva stanje kada pojedinci prime bitnu vijest od njima prisnih prijatelja koja će uzrokovati to stanje, ili kada podijele neku neadekvatnu objavu, fotografiju, komentar i sl.
- c) Zaprepaštenje – kada osobe čuju važnu vijest o dragim i bliskim osobama, emotivno su pogođeni, jer su vijest čuli putem weba, a ne kroz live komunikaciju.
- d) Osjećaj gađenja se javlja ukoliko se korisnici suoče sa neprimjerenim sadržajima koji objavljuju njihovi prijatelji.
- e) Iritantnost – osjećaj koji uzrokuju sadržaji koji se smatraju nepotrebnim, apsurdnim ili se često ponavljaju.

6.3 Govor mržnje kao vid nasilja u online prostoru

Izraz „govor mržnje“ moguće je definirati kao svaku izjavu koja prerasta u govor mržnje i diskriminaciju protiv individua ili grupa, najčešće na temelju njihove seksualnosti, rasne ili religijske pripadnosti.²¹

U savremenom dobu, faktor koji je dodatno unaprijedio širenje govora mržnje u Bosni i Hercegovini je pojava i popularizacija društvenih mreža. S tim u vezi, zabilježeno je postojanje više od 600 web portala koji su produktivni u svom djelovanju, tako da je govor mržnje o vjeri, naciji, rasi ili spolu u suštini pretežno nekontrolisan.

Oni news portali koji su najposjećeniji u BiH, a kod kojih vlada zastupljenost govora mržnje, predstavljaju ključni problem sa kojim se suočava medijska zajednica u našoj zemlji. To je iznimno osjetljivo pitanje današnjice, ujedno je povezano i s pitanjem slobode izražavanja na internetu kao sasvim slobodnoj platformi. Ono što se sa sigurnošću može kazati, je da se javlja nužnost sprječavanja online govora mržnje u periodu ili godinama koje slijede od strane medija, regulatornih tijela, ali i pravosudnih organi i policije.

Evropske komisije u prethodne dvije godine zastupaju mišljenje da se društvene platforme u BiH nerijetko koriste za stimuliranje mržnje kroz objave i širenje netačnih informacija.

Jedan dio portala koji radi na plasiranju informativnih tekstova ne posjeduje impressum, tj. ne iznose podatke o imenima urednika i novinara tog medija. Adekvatan pokazatelj za navedeno jeste istraživanje „Mapiranje medijskih portala u BiH“ koje je provedeno još prošle godine u organizaciji Centra za promociju civilnog društva.

Provedeno istraživanje rezultiralo je spoznajom da trećina portala, tačnije preko 160 njih ima naveden impressum, a kod više od 170 portala impressum je jednim dijelom naznačen.

²¹Beham, M. "Govor mržnje u politici i medijima" (2004), Centar za liberalno demokratske studije, Beograd.

Jedan od **primjera** tiče se slučaja pokretanja optužnice protiv Fatmira Alispahića, urednika portala Antimigrant.ba. Optužnica je pokrenuta zbog izazivanja i širenja nacionalne, rasne i vjerske netrpeljivosti, posredstvom navedenog portala. Ovaj slučaj iznova je bio pokretač pitanja regulisanja govora mržnje na portalima i društvenim mrežama u Bosni i Hercegovini.

Alispahić nije prihvatio sankcije Tužiteljstva BiH koje je predviđalo kazneni nalog, odnosno sporazumno priznanje krivnje i uvjetnu kaznu od godinu dana zatvora i novčanu kaznu. Ročište je prošlo tako da je urednik portala sve negirao. Međutim, Sud i Tužiteljstvo su izrekli da će dokazi uslijediti u nastavku procesa.

Naime, sankcioniranje govora mržnje otežano je u situacijama kada se govor mržnje izvede u online prostoru, iz razloga što promoviranje ličnih stavova može ostati u potpunoj anonimnosti.

U realnim dešavanjima, podsticanje nasilja i mržnje prema grupi ili personama na temelju rase, boje kože, religije, porijekla, nacionalne pripadnosti, Krivični zakon u našoj zemlji sprječava i strogo zabranjuje. Počinjenje kaznenog djela koje se odnosi na uzrokovanje i rasprostiranje nacionalne, rasne ili religijske mržnje, sukoba, netolerantnosti kod konstitutivnih naroda ili drugih u Bosni i Hercegovini, planirana je kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine.

U posljednje dvije godine zabilježeno je preko 100 slučajeva nasilja prouzrokovanog govorom mržnje fokusiranog na nekoj vjerskoj i etničkoj skupini, jezičkom, rasnom ili seksualnom opredjeljenju, podaci su koje je iznijela Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE).

Pogubna je činjenica da u BiH ne postoji zakon o govoru mržnje online. Parlamentarna procedura prati i Prijedlog izmjena Krivičnog zakona BiH kojim bi se obuhvatilo i sankcionisanje govora mržnje, naročito kada je riječ o digitalnim platformama.

Prijedlog je upućen od strane zamjenika predsjedavajućeg Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine Denisa Zvizdića , s fokusom na proširenje kažnjavanja za svaki vid mržnje u online prostoru koji, kako on smatra prevladava javni prostor naše zemlje. Također, treba istaći da je ovaj prijedlog, između ostalog, značio i kažnjavanje novčanom kaznom ili služenje kaznom zatvora do tri godine, zbog podsticanja mržnje u medijima ili na društvenim mrežama što znači pozivanje na čin nasilja ili mržnje orijentiran na jednu osobu ili

grupu ljudi uslijed njihove nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, jezika, boje kože, spola, seksualnog opredjeljenja, invalidnosti, rodnog identiteta ili drugih karakteristika.

Mržnja upućena kroz govor ili postupke ne ostavlja posljedice samo na one kojima se upućuje. Psihološke posljedice proizvedene zbog govora mržnje, realnost su svakodnevnog života u Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, govor mržnje prelazi crvenu liniju, te je odavno bilo potrebno preduzeti mjere kako mržnja s digitalnih platformi ne bi prerasla u stanje koje bi navelo društvo na masovno činj enje nasilja drugima, i drugih štetnih postupaka iz mržnje.

Podstrek za širenje mržnje prema drugim ljudima u realnom ili online svijetu može izazvati veliki rizik, kao što su konflikti i nasilje, u društvu preplavljenim izazovima, kakvo je Bosna i Hercegovina, te se dešava da aktivisti, volonteri i eksperti zahtjevaju neophodno uvođenje sustava koji bi bio učinkovit za smanjenje govora mržnje u zemlji, kojem smo prethodno svjedočili tj. u počinjenju najvećih ratnih zločina na tlu Evrope poslije Drugog svjetskog rata.

U specijalnom izvještaju Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH iz 2021. godine između ostalog se navodi: ²²

„... u Bosni i Hercegovini postoji snažan zakonodavni i institucionalni okvir za borbu protiv govora mržnje, ali da je, s druge strane, stepen sankcionisanih incidenata govora mržnje na veoma niskom nivou, što pokazuju različiti indeksi i statistike institucija nadležnih za zaštitu ljudskih prava i provođenje propisa u ovoj oblasti. Razlozi ovakvog stanja dihotomije su višestruki, a obuhvataju elemente finansijske, kadrovske, sociološke i političke prirode“.

²² [Govor mržnje u Bosni i Hercegovini: Kad mržnja postane svakodnevnica \(atlantskainicijativa.org\)](https://atlantskainicijativa.org/govor-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-kad-mrznja-postane-svakodnevnica/)
<https://atlantskainicijativa.org/govor-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-kad-mrznja-postane-svakodnevnica/>

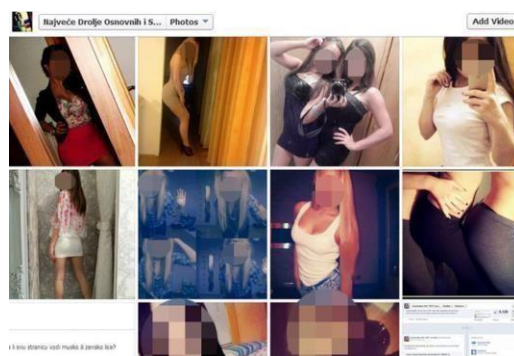
6.4 Žrtve govora mržnje?

Kod mlađih generacija, česti slučajevi nasilja upravo su pogrdan govor i govor mržnje, koji se ponekad zanemaruje ili ne shvata dovoljno ozbiljno, a negativno se odražava na samopoštovanje mladih i kreiranje slike o sebi. Kada se pogrdan govor javi u online okruženju, tada se može govoriti o cyber nasilju.

Primjeri nasilja na društvenim mrežama, bilježe i situacije u kojima se LGBTIQ osobama upućuju prijetnje u smislu da će biti javno iskazano njegovo/njeno opredjeljenje, a dešava se i to da prijetnje nekad prate i ucjene koje se predlože osobama, što bi rezultiralo time da bi “protuusluga” automatski značila odustajanje od otkrivanja identiteta.

Nerijetko se dešava diskriminiranje osoba i zbog njihovog materijalnog statusa, kako od strane svojih vršnjaka, na isti način i od cjelokupnog sistema koji im ne osigurava identične šanse.

Svjedočimo tome da je su takvi postupci na društvenim mrežama prethodnih godina prerasli u mržnju među brojnim korisnicima. U skladu s tim, formirane su i brojne facebook grupe na kojima vršnjački aktivni korisnici dijele eksplicitne fotografije, komentare i snimke međusobno. Izdvojiti se može **Facebook stranica 'Najveće drolje osnovnih i srednjih škola'**, formirana prethodnih godina, koju je ‘lajkalo’ preko 65.000 osoba. Na stranici su se objavljivale intimne slike maloljetnica iz regije, iz Sanskog Mosta. Maloljetnice su bile podvrgnute eksplicitnom govoru mržnje, što predstavlja samo jedan od brojnih primjeraka nasilja nad mladima u online prostoru.

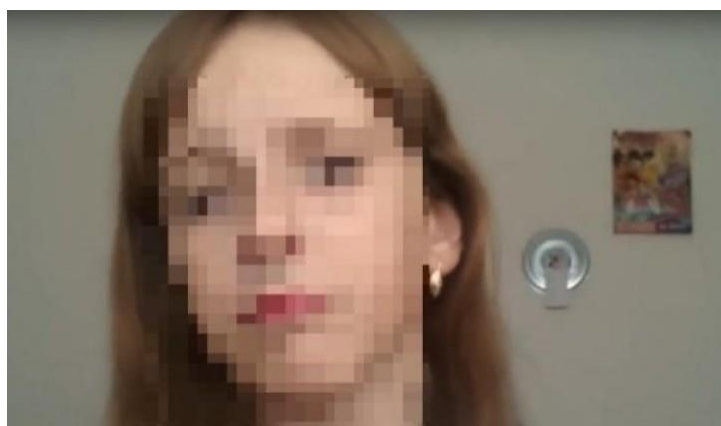

Slika br. 6 :Foto: Bljesak.info/bh internet magazine (Preuzeto 6.6.2022)²³

²³ <https://bljesak.info/vijesti/flash/facebook-preplavile-stranice-najvece-drolje-osnovnih-i-srednjih-skola/82977>

Može se sa sigurnošću kazati da je govor mržnje uzrok mnogih pokušaja samoubistava, anksioznosti, te da su česte depresije, nuspojave društvenih mreža općenito. Sljedeća žrtva koja je bila predmet ismijavanja i govora mržnje putem YouTube-a je djevojčica iz BiH, koja je iskazala emocije tako što je objavila klip na YouTube-u, u kojem je opširno i otvoreno pričala o tome šta joj se desilo.

Naime, radilo se o djevojčici M.S. iz Gradačca koja je na YouTube-u objavila video pod nazivom "Ostavio me dečko" . Nakon iskazivanja tuge i emocija, video klip je za samo 24 sata skupio više od pola miliona pregleda, ali i brojne komentare gdje su je brutalno ismijavali²⁴

Slika br. 7: Foto: Buka magazine (Preuzeto 6.6.2022)²⁵

Među svježijim primjerima napada je slučaj **Kike Đukić**. **Kristina Kika Đukić** - popularna srbijanska youtuberica izvršila je samoubistvo u 21. godini života. Djevojka, žrtva napada koja je izvršila samoubistvo zbog zlostavljanja na društvenim mrežama, i poslije svoje smrti i dalje je žrtva gnusnih i jezivih komentara.

²⁴ <https://6yka.com/novosti/djevojica-iz-bih-koju-su-ismijavali-na-youtube-u-zbog-iskrene-ljubavne-ispovijesti-pokusala-samoubistvo>

²⁵ [BUKA Magazin - Djevojčica iz BIH koju su ismijavali na YouTube-u zbog iskrene ljubavne ispovijesti - pokušala samoubistvo! \(6yka.com\)](#)

Neke od morbidnih poruka koje je dobila srbijanska youtuberka prije samoubistva su: . "Umri", "Da Bog da poginula", "Želim ti sve najgore", "Razboli se" - piše Radio Sarajevo.

Slika br. 8: Foto: Najnovijevijesti.hr (Preuzeto 8.6.2022)²⁶

Još veći užas je činjenica, da su komentare nakon njene smrti pisala djeca od samo 12 do 13 godina, te nam ovakav tip nasilja na internetu stavlja do znanja da mnoge stvari izmiču kontroli i roditeljima i ustanovama.

Uočavamo da postaje neophodno aktivnije upućivanje i edukovanje tinejdžera, profesora, nastavnika, roditelja u rizična ponašanja i posljedice proizvedene korištenjem društvenih mreža, te podizanje svijesti o efektima govora mržnje kod adolescenata. Pored neophodnog suzbijanja, javlja se potreba da mladi ljudi spoznaju razliku između slobode izražavanja i govora mržnje koji je postao svakodnevnicom za većinu građana Bosne i Hercegovine, kroz zajedničko djelovanje stručnjaka, roditelja, nastavnih profesora, i učitelja.

Određena istraživanja pokazatelj su da, od kraja 2018. godine nije zabilježen niti jedan dan bez govora mržnje u medijima Bosne i Hercegovine, tako da su male šanse da u svakodnevnom pregledu vijesti, fotografija ili komentara na socijalnim platformama, te web portalima i stranicama izbjegnemo susretanje s govorom mržnje. Minimalne su šanse da će korisnici takvo ponašanje da prijave nadležnim institucijama. To se dešava jednim dijelom, jer nemaju

²⁶ <https://najnovijevijesti.hr/show/posljednja-objava-kristine-kike-dukic-kika-sokantnim-porukama-najavila-je-samoubojstvo-na-instagramu/>

povjerenja u nadležne organe, institucije, politiku, a drugim dijelom zbog normalizovanja i navike na iskazivanje mržnje kroz govor i poruke, što nam kazuje da živimo u konstantnom govoru mržnje u javnom prostoru.

6.5 ULOGA RODITELJA U SVIJETU VIRTUALNOG ŽIVOTA

U vremenu najvećih izazova, teško je ostvarivo da uloga roditelja dosegne zavidan nivo i profesionalnost, naročito zbog nemogućnosti praćenja svih drama, belaja i mogućih rizika sa kojima se sureću mnoga djeca. S tim u vezi, doista je neophodno međusobno izgraditi odnos povjerenja, da bi se dijete moglo povjeriti roditeljima za problem bilo koje vrste. Istovremeno, potrebno je da roditelji budu aktivno uključeni i uvijek na raspolaganju, kako bi mogli pružiti podršku, razumjeli njihova interesovanja, želje, te ono najbitnije, da bi mogli prepoznati eventualne opasnosti ili posljedice istih.

Sveprisutnost interneta, u iznimnoj mjeri otežava roditeljima nadziranje online aktivnosti i ponašanja kod sopstvenog djeteta. Pojedine literature bilježe neke od klasifikacija roditeljskih metoda, od intenzivnog posredovanja, postavljanja pravila ponašanja, pa sve do kontrole bitisanja djeteta u online prostoru. Bez obzira na nepostojanje odluke o najučinkovitijoj taktici, istraživanja ukazuju na to, da redovna angažiranost roditelja, u smislu nadgledanja djeteta pri upotrebi interneta, može izbjeći ili ublažiti rizične situacije s kojima se dijete susreće.

Prema tome, glavni korak ka suzbijanju nasilja bi trebao biti otvoren razgovor sa djetetom.

Roditelji bi trebali težiti da kroz razgovor sa djecom doznaju informacije kao što su: uzroci i vrijeme odvijanja cyber nasilja, načina na koji se desilo, te, ko su akteri u toj cijeloj priči. Poželjno bi bilo da roditelji zauzmu zaštitnički stav, uvjere da će se neprijatnost spriječiti, kako bi se dijete osjetilo sigurnim i koliko je to moguće, zaboravilo na proživljeni stres. Djeca su nasilna nerijetko zbog toga što prolaze kroz neki teži period u životu, ili su se susreli sa smrću jednog roditelja, ili svjedočili razvodu roditelja, bili primorani na selidbu itd...te zbog svog

očajnog stanja u kojem su se našli iskaljuju bijes i nezadovoljstvo prema drugima. Nasilje mogu vršiti osobe koje su bile žrtve obiteljskog nasilja, ili one osobe kod kojih se u porodici redovno praktikuje agresivno ponašanje ili odvija čin nasilja, verbalnog, fizičkog, psihičkog itd...

Potrebno je da staratelji posegnu za kontroliranjem agresije, bijesa i ljutnje, te da uvide greške, jer ukoliko od strane njih djetetu nedostaje toplina, osjećajnost, smatrat će se uzročnikom za nasilno ponašanje djece. Nesvjesni mogućnosti takvih posljedica, staratelji bi u tim stresnim životnim periodima trebali svu pažnju usmjeriti na dijete, ako je to potrebno praktikovati i pomoć psihologa za dijete, koje nije očekivalo i teško prihvatilo.

Može se primjetiti da mladi koji su svjesni opasnosti, pretežno samostalno vrše nadzor svojih aktivnosti, dok kod djece koja nisu dosegla do samostalnog nadzora, roditelji trebaju povećati svijest i zalaganje ukoliko primjete seksualne ili druge oblike online zlostavljanja.. Nasilnike treba blokirati, a nasilne poruke sačuvati kao dokaz. S druge strane, trebaju podržati djecu na način da ih usmjere na ostvarivanje koristi od korištenja tehnologije. Da ih navedu na prepoznavanje brojnih prednosti koje Internet može ponuditi.

Iznimna korist i važnost leži u zajedničkom nastojanju (odraslih, edukatora), da sačinie bitan korak u svijet bezbjednog online svijeta, naročito za djecu i maloljetne osobe, gdje je nadzor i zalaganje roditelja od krucijalne važnosti.

Također, izvrsna stranica koja bi mogla biti od pomoći <https://www.sigurnodijete.ba/>, usmjerena je na pružanje informacija djeci, tinejdžerima i roditeljima, sa fokusom na preporuke za bezbjedno korištenje interneta, mobitela, video igara, i potencijalnih rješenja za suzbijanje zloupotrebe.

Na stranici je moguće dobiti odgovore na sva pitanja i nejasnoće, kao i podijeliti iskustva sa drugima o opasnostima koja vrebaju na internetu, da bi se spoznalo kako pružiti zaštitu djeci zbog nasilja u digitalnom okruženju.

Projekat je realizovan uz podršku programa Bosnia and Herzegovina Resilience Initiative (BHRI), koji sprovodi Međunarodna organizacija za migracije (IOM), te uz finansijsku podršku Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID).

Izlaz iz problema moguć je uz neprekidno informisanje mladih o svim oblicima, uzrocima i posljedicama nasilja, a posebnu pozornost treba usmjeriti ka uočavanju opasnosti i prijavi slučajeva nasilja na internetu. U skladu s tim, roditelji se trebaju posvetiti poboljšavanju svoje informatičke pismenosti, kako bi mogli pratiti sigurnost svoje djece.

Preventivni postupci roditelja treba da se usmjere u sljedećem pravcu:²⁷

Neophodna je edukacija o opasnostima koje donose tehnologije, da bi se uspostavila zaštita djece od nasilja i posljedica koje dolaze putem IKT-a, upoznatost s osnovama funkcionisanja interneta, Poželjno je postaviti računar na odgovarajuće mjesto u kući kako bi se imao bolji uvid u aktivnosti i vrijeme koje dijete posveti računaru, uvođenje vremenskog ograničenja na korištenje računara i mobilnih uređaja.

Također, uz razgovor sa djetetom izgraditi povjerenje da bi saznali kako vrijeme provodi na internetu. Neophodno je i učestalo ili povremeno povjeravanje stranica kojima dijete pristupa.

Instalirati programe/aplikacije za nadzor (Parental Control), Anti-Virus, Firewall i slično.

Zabilježen je i odgovor psihologa Lea Ivaniševića, na upit novinara portala Hayat.ba, o tome kako roditelji mogu utjecati na to, da prije samog čina nasilja uvide opasnost i zaštite dijete od potencijalnih problema na internetu.

Nije preporučljivo stalno špijunirati djecu, niti je moguće upratiti svaki postupak ili interakciju koju djeca uspostavljaju online. Najvažnije što roditelji mogu učiniti, jeste aktivnija uključenost u život svoga djeteta, otvoren razgovor bez osuđivanja i težnja ka edukaciji o tome kako društvene mreže funkcioniraju i čemu im služe.

²⁷ <https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/tekst1.pdf>

Pored pet najboljih, prethodno navedenih aplikacija za roditeljsku zaštitu, dodatni učinkoviti programi i aplikacije za nadzor maloljetnika na internetu su:

Aplikacija SecureTeen Parental Control, uz besplatno preuzimanje iz Google play prodavnice. Poslije instaliranja na uređaj koji djeca koriste, moguća je provjera posjećenih stranica, poziva, poruka, te blokiranje željenih aktivnosti.

Aplikacija Kids Place – Parental Control djeluje uz kreiranje “profila”. Moguće je odrediti šta je djetetu dozvoljeno, a šta ne. Ukoliko se roditelji odluče za ovaj vid kontrole, djeca će se koristiti telefonom prema njihovim zamislima.

Najučinkovitija aplikacija za roditelje je **Screen Time Parental Control**. Pruža mogućnost da se na vrijeme kod djece ograniči upotreba određenih aplikacija ili telefona.

Aplikacije za roditeljski nadzor koje se često koriste u praksi a imaju ozbiljne nedostatke:

Microsoft Family – nedostatak mobilne aplikacije, površnost web filtera, mogućnost zaobilaska ograničenja uz kreiranje drugih računa.

Google Family Link – dostupan samo za djecu mlađu od 13 godina, bez filtera za blokiranje neprimjerenog sadržaja, te mogućnost kreiranja alternativnih računa uz lažni datum rođenja. Appleov Screen Time – mogućnost deinstaliranja i ponovnog instaliranja aplikacije za izbjegavanje ograničenja, te nedostatak kontrole prilikom promjene vremenske zone.

6.6 Postupanje policije i žrtava u slučajevima nasilja u digitalnom okruženju

Kao i većina populacije, tako je i policija svjesna problema koji je prethodno detaljnije analiziran, a tiče se sve češćih primjera nasilja putem interneta, koji se odnose na širenje mržnje, uvrede, nasrtaje na privatnost osobe, zlostavljanje, praćenje, neobazriv pristup sadržajima koji škode, kao i širenje nasilničkih i pogrđnih objava i komentara, te slanja vulgarnih, uznemirujućih poruka, pravljenih stranica i grupa za ismijavanje žrtve. Doista, posljedice mogu biti štetnije nego u stvarnom svijetu prožetom agresivnošću i nasilnim situacijama.

Nakon uočavanja maltretiranja, zloupotrebe ili drugih oblika nasilja nad korisnicima interneta, kao i mogućeg rizika, dužnosti nadležnih ustanova u Bosni i Hercegovini su sljedeće: Ukoliko se dešava da je korisnik ugrožen ili mu prijete neposredna opasnost od narušavanja zdravlja, neminovno je obavijestiti policiju i usmjeriti se ka centru za socijalni rad. U susretanju s takvim slučajevima, istovremeno i policija i centar za socijalni rad imaju dužnost da ispituju cijelu priču i posvete se zaštiti djece i mladih. Prijave se trebaju uputiti najbržim mogućim načinom, a uvijek je potrebno prethodno istaknuti da je hitno kako bi bilo neodložno. Podnošenje prijave moguće je usmenim ili pismenim putem, te telefoniranjem, 24h dnevno. Dozvoljeno je i zadržavanje anonimnosti, ali se onda zahtjeva obavezno djelovanje nadležne institucije.

I pored adekvatnih zakona koji tretiraju nasilje u BiH, problem je provedba zakona u djelo, tu se nerijetko javlja problem iz nekog razloga, ili nedostaje dokaza za pravno tretiranje, ili se smatra da će to brzo proći i zaboraviti se ukoliko se nasilnik zastraši. Sljedeći problem leži u obustavi procesa prije okončanja, jer se zna desiti da su oni koji vode proces i sami nasilnici po nekom osnovu. Nadalje, korumpiranost učesnika istrage dovodi do situacije da počinitelj ne bude kažnjen. Svjesni smo toga da ima slučajeva u kojima se nasilje ne prijavljuje iz straha od nasilnika, te zbog duge i neefikasne procedure.²⁸

²⁸ <https://balkans.aljazeera.net teme/2017/10/29/djeca-su-najvece-zrtve-nasilja-u-virtuelnom-svijetu>

6.7 Zakonska regulativa, podzakonski akti i protokoli u Bosni i Hercegovini spriječavanja nasilja na društvenim mrežama

Razvitak informacijsko komunikacijskih tehnologija proizveo je mnogo novih krivičnih djela, koji u najvećoj mjeri štete djeci, ali se i stari oblici kriminaliteta izvršavaju savremenim metodama.

Korištenjem IKT-a svi oblici nasilja, a naročito seksualno nasilje i maltretiranje djece čine jednu od najozbiljnijih prijetnji za savremeno društvo. Naime, osobe u svim djelovima svijeta bivaju žrtve seksualnog nasilja kroz samu proizvodnju materijala korištenih u pornografske svrhe, a sve to posredstvom modernih informaciono-komunikacionih tehnologija.

U članu 9 (1) Konvencije o kibernetičkom kriminalu navedeno je kako sljedeće aktivnosti moraju biti utvrđene kao krivična djela i, shodno tome, sankcionisana prema domaćem zakonu:²⁹

Proizvodnja, nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječije pornografije sa namjerom distribucije putem kompjuterskog sistema, distribucija ili prijenos dječije pornografije, nabavka dječije pornografije putem kompjuterskog sistema za sebe ili neku drugu osobu, ili posjedovanje dječije pornografije u kompjuterskom sistemu ili drugom mediju za pohranjivanje podataka.

Ono što je prijeko potrebno, jeste formiranje međuinstitucionalnog tijela koje bi svojim postupcima smanjilo pojavu govora mržnje i suzbilo slučajeve seksualnog i drugih oblika online nasilja u Bosni i Hercegovini. Također, poželjna bi bila upornost i iniciranje na regulisanju negativnih komentara kada je riječ o portalima i društvenim mrežama.

Osobe koje su doživjele napade putem informaciono komunikacionih tehnologija, kao žrtve nasilja trebaju težiti pokretanju dostupnih mehanizama kako bi se zaštitili, prikazati prijeteće poruke i sve što bi koristilo u sankcioniranju online nasilja, a ključna stvar je podnijeti prijave u policiji, tužilaštvima. Svakako da su potrebne korekcije u zakonskom okviru, ali to ne znači da zakoni koji već postoje ne mogu riješiti prijave napada na internetu.

²⁹ Muratbegović, E ... [et al.] "Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini" (2017), Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Naprimjer:

*Ukoliko neka osoba snimi dijete ili maloljetnika zbog izrade fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili zadržava, prodaje ili prikazuje takav materijal, ili navede osobu na sudjelovanje u pornografskoj predstavi, čini kazneno djelo i kaznit će se kaznom zatvora od jedne do pet godina.*³⁰

Ukoliko bi se uvidjela humanost redakcijskih i medijskih zajednica, te ukoliko bi se poseglo sa internom komunikacijom i institucionalnim sporazumima, upotrebom međunarodnih protokola, mogla bi se ostvariti iznimna podrška za već postojeće i potencijalne žrtve online nasilja.

Međunarodne organizacije koje djeluju u BiH su sljedeće:

Interpol (Međunarodna organizacija kriminalističkih policija), **Europol** (Evropska policijska služba), **Globalni savez za borbu protiv seksualnog zlostavljanja djece**, **Organizacija Save the Children** i Fond za djecu Ujedinjenih nacija (**UNICEF**). Pomenute organizacije ovlaštene su za rješavanje problema i zaštitu djece od nasilja, ekonomske koristi, trgovine, seksualnog zlostavljanja i eksploatiranja. Zahvaljujući njihovim idejama, promovisu se jednaka prava za svu djecu, između ostalog, dozvoljeno je i aktivno sudjelovanje djece u cjelokupnim temama koje ih se tiču.

Jedan od preduslova za uspostavljanje učinkovite zaštite djece od nasilja putem IKT-a je pravni okvir. Stoga, **Ustav BiH**³¹ garantuje, između ostalog, osiguranje najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Uživanje prava i sloboda, predviđenih ovim ustavom ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu i Ustavu, osigurano je svim osobama u BiH, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je spol osobe, rasa, jezik, političko ili vjersko opredjeljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovinski status, rođenje.

³⁰ <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Mapa-puta-BiH.pdf>

³¹ Muratbegović, E ... [et al.] "Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini" (2017), Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Ustav Federacije BiH³² sadrži katalog prava kojim je normirana pravna zaštita ljudskih/dječijih prava. Međunarodni ugovori i drugi sporazumi koji su stupili na snagu u našoj državi, te opća pravila međunarodnog prava čine integralni dio zakonodavstva Federacije BiH.

Ono čemu pravna rješenja trebaju težiti je stvaranje balansa između učinkovitih mjera protiv online uznemiravanja i prava pojedinca za slobodom izražavanja.

Za razliku od Republike Srpske u kojoj je sankcionisanje online nasilja ozakonjeno, Federacija Bosna i Hercegovina se još uvijek ne može pohvaliti usvojenom regulativom. Izdate su i preporuke od strane UNICEFA u slučajevima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini, koje predstavljaju cyberbullying kao posebnu opasnost i potrebnu opreznost. Bez obzira na izdate preporuke o suzbijanju nasilja, nema zakonske odgovornosti.

U gradovima poput Bihaća i Cazina, ali i Zapadnohercegovačkog kantona, donesene su odluke koje bi učinile kažnjivim online nasilje na internetu i govor mržnje, međutim, potrebna je inicijativa na državnom nivou.³³

³² <https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/tekst1.pdf>

³³ <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/10/31/hoce-li-federalni-zakon-sprijeciti-online-nasilje-na-drustvenim-mrezama-i-portalima>

Poglavlje 7

7.1 ANALIZA ANKETE/ Ispitivanje stavova javnosti

Metoda istraživanja koja se koristila u sklopu pisanja magistarskog rada je kvantitativna metoda – anketni upitnik. Kvantitativno istraživanje se koristi da bi se prikupili podaci od velikog broja ispitanika, te se ova istraživačka metoda služi logičkim i statističkim promatranjem i na taj način dobivamo frekvencije ponuđenih odgovora za koje su se ispitanici opredijelili.

U anketnom upitniku sprovedenom online, učestvovalo je 200 ispitanika/ca koji su odgovorili na petnaest (15) postavljenih pitanja o temi “Efekti informacijsko komunikacijskih tehnologija – Cyber nasilje i mladi”. Anketa je obavljena u vremenskom periodu od mjesec dana, tačnije od 15.8.2022. do 15.9.2022. na području Kantona Sarajevo, te Hercegovačko-neretvanskog kantona (HNK).

Odabir najprikladnije metode - anketni upitnik, obuhvatao je pitanja zatvorenog tipa. Anketa je provedena primjenom anketnog upitnika nad pripadnicima muškog i ženskog spola, a njihova starosna dob se kretala od 13 do 40+ godina.

Anketiranje je bilo anonimno. Na koncizna pitanja, odgovore su bilježili učenici osnovne škole, osobe sa srednjom stručnom spremom, sa visokom stručnom spremom i magistri.

U nastavku se nalaze rezultati provedenog istraživanja, nakon toga slijedi kratki opis ankete uz postavljena pitanja i ponuđene odgovore koji su sačinjavali anketu, a zatim i zaključak na temelju dobivenih rezultata.

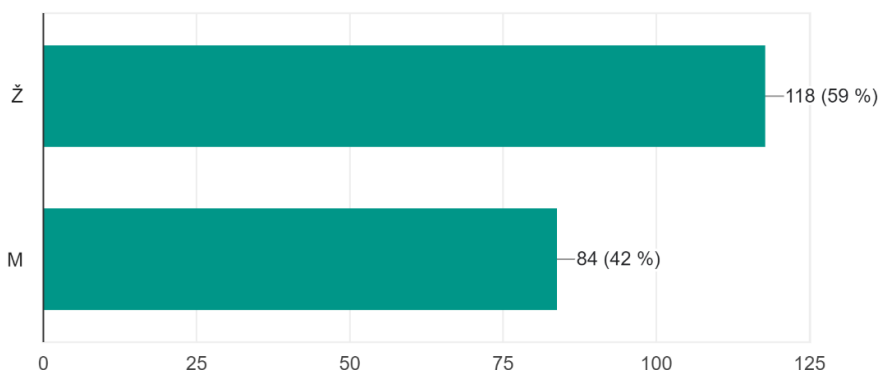
7.2 REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Analiza rezultata dobivenih na temelju anketnog ispitivanja

1. Spol:

118 Ž (59%), 84 M (42%)

1. Spol
200 odgovora

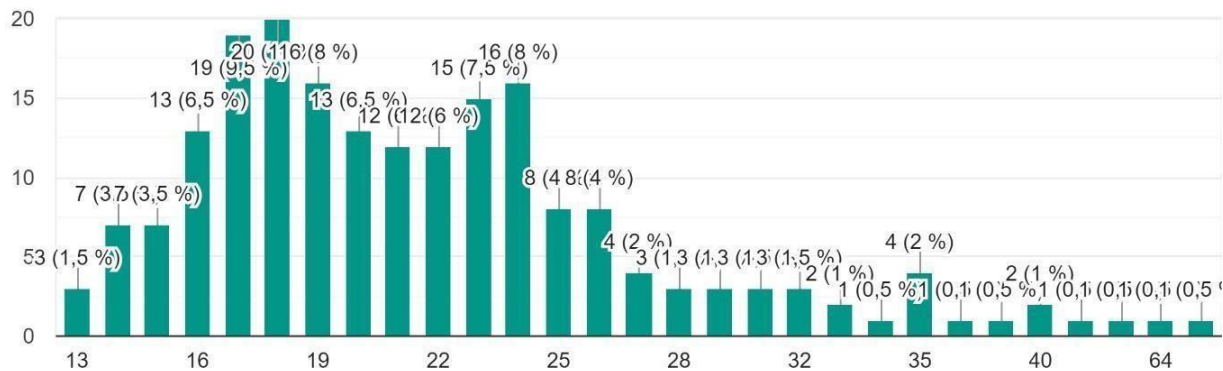
Grafikon 1. Spol

Na temelju prikupljenih podataka, iz prikazanog grafikona vidno je da je 118 ženskih osoba pristupilo ispunjavanju ove ankete, što predstavlja 59% od ukupnog broja ispitanika, te 84 muške osobe, odnosno 42% ispitanika.

2. Starosna dob:

2. Starosna dob (upisati godine)

200 odgovora

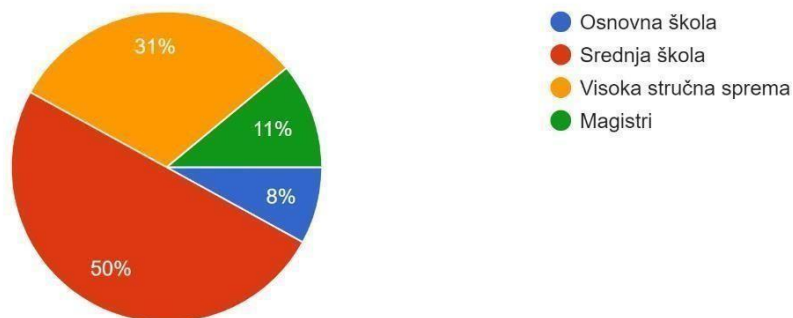
Grafikon 2. Starosna dob ispitanika

Drugo pitanje se odnosilo na dob ispitanika, te prema analizi rezultata možemo zaključiti da je starosna dob bila od 13 do 40+ godina. Prezentirani su rezultati ankete čiji je cilj bio ispitati stavove mladih, a posebno srednjoškolskih učenika o pojavi cyber nasilja i efektima korištenja tehnologije, samim tim je i najviše odgovora zabilježeno od srednjoškolaca, ispitanika od 16 do 19 godina.

3. Obrazovanje:

3. Nivo obrazovanja?

200 odgovora

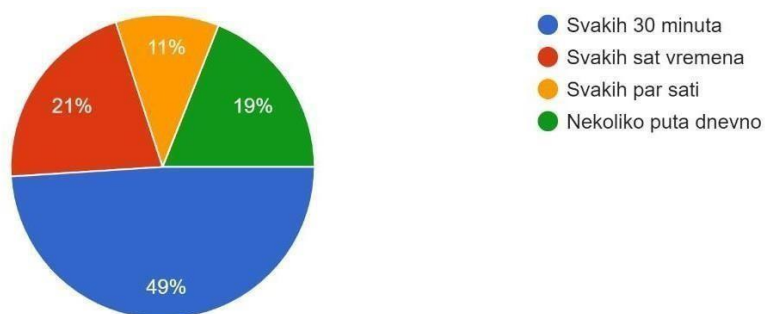
Grafikon 3. Nivo obrazovanja

Uvidom u analizu rezultata anketiranja, iz prikazanog grafikona, vidimo da je 16 (8%) ispitanika osnovna škola, većinski dio ispitanika, njih 100, odnosno (50%) srednja škola, 62 ispitanika (31%) visoka stručna sprema, dok 22 (11%) ispitanika čine magistri.

4. Dnevno pristupanje društvenim mrežama:

4. Koliko često pristupaš društvenim mrežama?

200 odgovora

Grafikon 4. Dnevno pristupanje društvenim mrežama

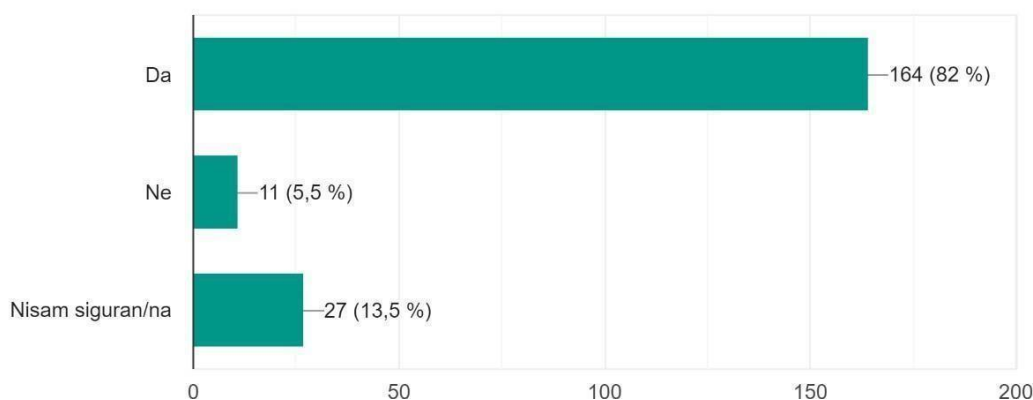
Do 49%, tačnije 98 ispitanika pristupa društvenim mrežama na svakih 30 minuta, 42 (21%) ispitanika na svakih sat vremena, 22 (11%) ispitanika koristi internet svakih par sati, dok se 38 ispitanika aktivira na društvenim mrežama nekoliko puta dnevno, odnosno 19% njih. Primjetno je da se s globalnom pandemijom povećao i broj registriranih korisnika, tinejdžera i djece na društvenim mrežama, kako za osobnu upotrebu, tako i u obrazovne svrhe.

5. Poznavanje pojma cyberbullying:

Da 164 (82%), Ne 11(5,5%), Nisam siguran/na 27 (13,5%)

5. Znete li šta se podrazumijeva pod pojmom cyberbullying?

200 odgovora

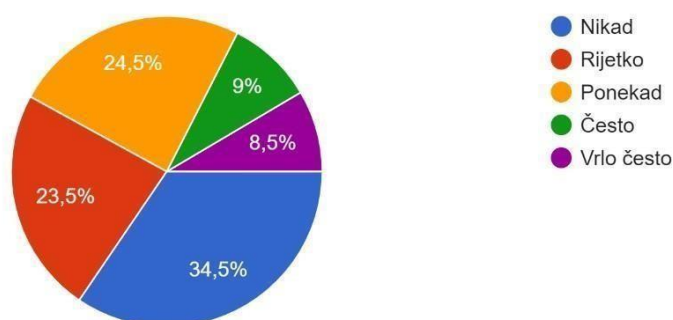
Grafikon 5. Poznavanje pojma cyberbullying

Peto pitanje u okviru anketnog upitnika odnosilo se na upoznatost ispitanika s pojmom koji neprestano raste - “cyberbullying”. Na osnovu prikazanih odgovora, unutar 200 ispitanika, njih je 82%, odnosno 164 ispitanika odgovorilo da razumije značenje pojma, 11 ispitanika, odnosno 5,5% njih se izjasnilo da ne znaju šta zapravo pojam znači, dok 27 ispitanika (13,5%) nije sigurno šta se podrazumijeva pod pojmom cyberbullying.

6. Da li ste ikada doživjeli nasilje putem društvenih mreža:

6. Da li ste ikada doživjeli nasilje putem društvenih mreža?

200 odgovora

Grafikon 6. Da li ste ikada bili žrtve nasilja na društvenim mrežama

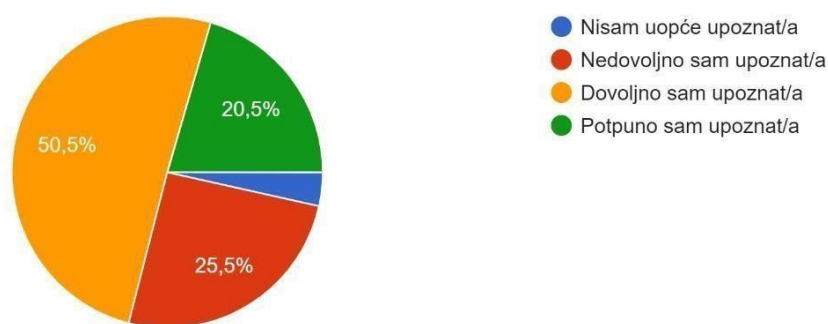
Šesto pitanje se odnosilo na susretanje sa oblicima cyber nasilja.

Primjetno je da se 34,5% (69) sudionika izjasnilo da nikada nisu bili žrtve nasilja, njih 47 (23,5%) doživjeli su to rijetko, a (24,5%) 49 ispitanika ponekad, (9%) 18 anketiranih subjekata izjasnilo se da su često bili žrtve neke vrste nasilja na internetu. I na samom kraju, 8,5% (17) anketiranih subjekata spadaju u kategoriju onih koji se vrlo često susreću sa nasiljem na društvenim mrežama.

7. Upoznatost sa pojavom sve većeg broja žrtava nasilja putem interneta:

7. Koliko ste upoznati sa pojavom sve većeg broja žrtava nasilja putem interneta?

200 odgovora

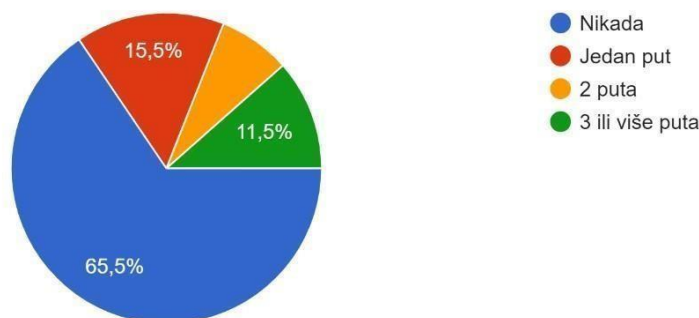
Grafikon 7. Upoznatost sa sve većim brojem žrtvama online nasilja

Da je nasilje među djecom i mladima skoro svakodnevna pojava, potvrđuje i ova anketa, gdje je evidentno da je najviše ispitanika, tačnije 101 (50,5%) njih dovoljno upoznato sa pojavom sve većeg broja žrtava nasilja na internetu, dok je potpuno upoznatih (41) 20,5% ispitanika. Nedovoljno upoznatih ispitanika je 51 (25,5%), a najmanje je onih koji nisu uopšte upoznati sa sve većim brojem žrtava u online sferi - 3,5%, tačnije 7 ispitanika.

8. Jesi li ikada bio/la učesnik virtualnog nasilja:

8. Jesi li ikada bio/la učesnik virtualnog nasilja? (npr. uključenost u pisanje uvrednih komentara na internetu)

200 odgovora

Grafikon 8. Jesi li ikada bio/la učesnik virtualnog nasilja

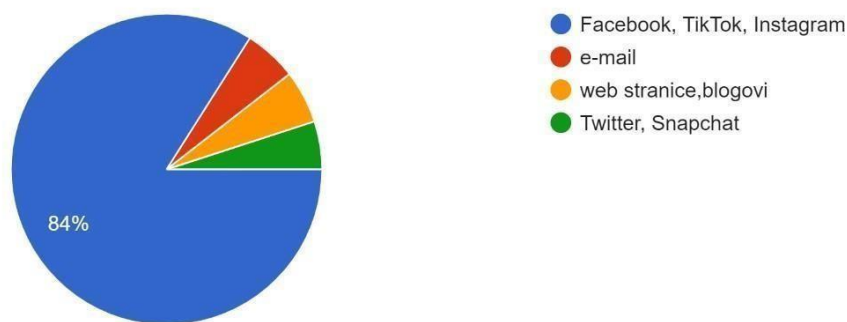
Na osmo pitanje 65,5% ispitanika, njih 131 je odgovorilo da nikada nisu bili učesnici virtualnog nasilja, 15,5% (31) njih se izjasnilo da su jedan put i sami bili uključeni u pisanje uvrednih komentara na internetu ili neki drugi vid online nasilja, 15 ispitanika (7,5%) je odgovorilo da su bili učesnici virtualnog nasilja dva puta, 11,5% (23) njih se izjasnilo da su bili učesnici nasilja čak 3 ili više puta.

Ukoliko se vodimo ovim odgovorima anketnih subjekata, svakako je za pohvalu saznanje da većina ispitanika nikada nisu bili učesnici virtualnog nasilja.

9. Šta mislite, preko kojeg online servisa su najčešće pojave cyber nasilja:

9. Šta mislite, preko kojeg online servisa su najčešće pojave cyber nasilja?

200 odgovora

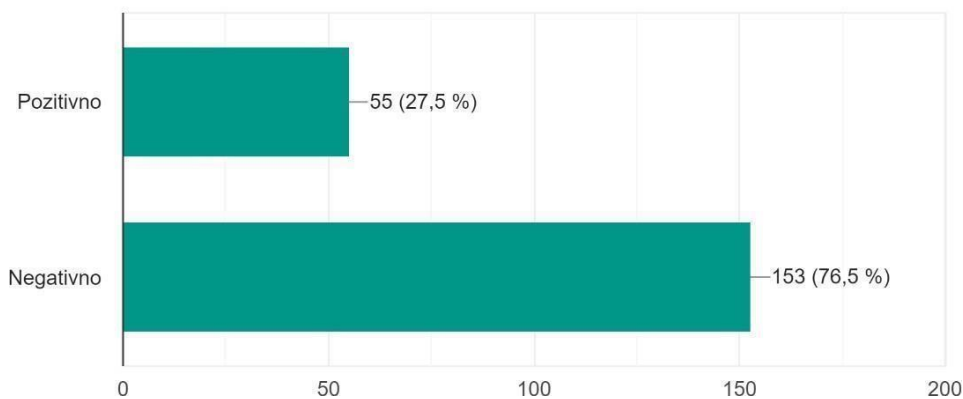
Grafikon 9. Koji online servis najčešće uzrokuje pojavu cyber nasilja

Prema prikazanoj statistici evidentno je da većinski dio ispitanika, njih 168 (84%) smatra da su Facebook, TikTok i Instagram najčešći online servisi koji bilježe pojave cyber nasilja. Dok 11 anketnih subjekata (5,5%) smatra da su to web stranice i blogovi, drugih 11 (5,5%) sudionika zastupa mišljenje da je e-mail online servis koji uzrokuje cyber nasilje, preostalih (5%), 10 anketnih subjekata odgovorilo je da su to Twitter i Snapchat.

10. Društvene mreže utiču pozitivno ili negativno na svijest aktivnih korisnika:

10. Društvene mreže utiču pozitivno ili negativno na svijest aktivnih korisnika?

200 odgovora

Grafikon 10. Utjecaj društvenih mreža na svijest aktivnih korisnika

Napredak tehnologije, interneta, te korištenje društvenih mreža obuhvata niz prednosti i nedostataka. Tehnologija je uveliko promijenila način življenja. Dio tih promjena je pozitivan, a dio negativan. S jedne strane pružaju brzo i jednostavno pristupanje aktualnim vijestima, dok s druge strane mogu izazvati opasne posljedice.

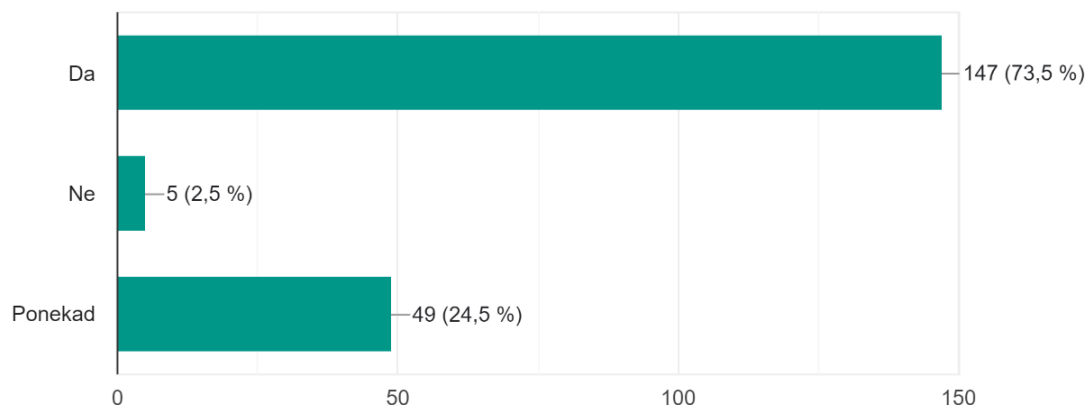
U okviru desetog pitanja, 55 odnosno 27,5 % ispitanika zastupa mišljenje da društvene platforme pozitivno utiču na svijest aktivnih korisnika, dok 173, odnosno 76,5% ispitanika smatra da utiču negativno.

Prikazana statistika nam daje uvid da društvene mreže potiču više negativnih efekata već pozitivnih, da negativne strane društvenih mreža nadilaze pozitivne, samim tim negativno se odražavaju i na život ispitanika.

11. Da li mislite da je virtualno zlostavljanje opasno:

11. Da li mislite da je virtualno zlostavljanje opasno?

200 odgovora

Grafikon 11. *Da li je virtualno zlostavljanje opasno*

Internet je odavno postao nesigurno i opasno mjesto za djecu i djeca često nisu svjesna opasnosti.

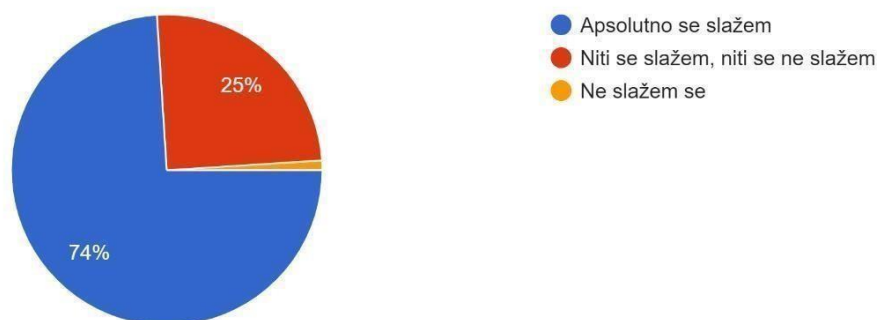
Virtualno nasilje u najvećoj mjeri afektira tinejdžere i mlade i oni su prve generacije koje su podložne ovom vidu zlostavljanja.

Da je virtualno zlostavljanje opasno, većina se slaže ili djelimično ili u potpunosti, dok manji broj ispitanika misli da virtualno zlostavljanje nikako nije opasno za korisnike društvenih mreža.

12. Slažete li se da nasilje na internetu treba prijaviti policiji:

12. Slažete li se da nasilje na internetu treba prijaviti policiji?

200 odgovora

Grafikon 12. Da li nasilje na internetu treba prijaviti policiji

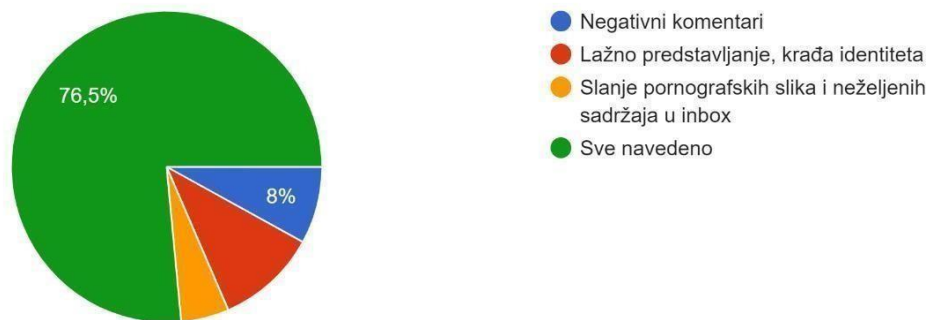
Evidentno je da je na ovo pitanje odgovorilo 200 ispitanika, s tim da je većinski dio ispitanika, njih 148 (74%) odgovorilo apsolutno se slažem, odnosno smatraju da nasilje koje se desi u online sferi apsolutno treba prijaviti policiji, dok je (25%) 50 sudionika neutralno, a preostalih 1% (2) odgovorilo je ne slažem se, samim tim smatraju bespotrebnim prijavu nasilju na internetu.

Ukoliko nasilje na internetu na bilo koji način šteti korisniku ili narušava sigurnost korisnika neophodno je prijaviti policiji. No međutim, nerijetko zbog straha od nepovjerenja i informatičke neobrazovanosti mladih, roditelja, nastavnika u odnosu na djecu nasilje se i ne prijavljuje.

13. Šta za tebe predstavlja pojam nasilja na društvenim platformama:

13. Šta je za tebe pojam nasilja na društvenim mrežama?

200 odgovora

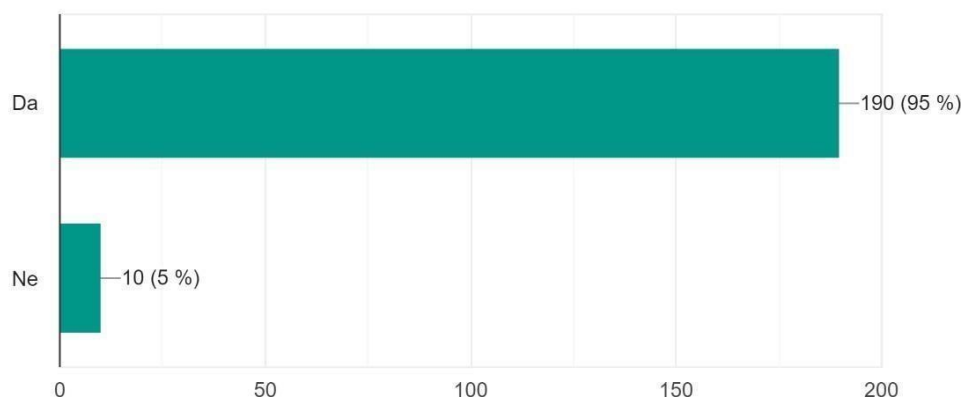
Grafikon 13. Šta je za tebe pojam nasilja na društvenim platformama

Najveći broj anketiranih ispitanika (76,5%) zastupa mišljenje da nasilje na društvenim platformama čini sve navedeno, dakle negativni komentari, lažno predstavljanje, krađa identiteta, slanje pornografskih slika u inbox i slično, dok manji broj ispitanika misli da je to samo lažno predstavljanje i krađa identiteta, a još manji broj ispitanika misli da su to samo negativni komentari, ili da je to samo slanje pornografskih slika i neželjenih sadržaja u inbox.

14. Mislite li da je neophodna veća kontrola i visoka uključenost roditelja u bitisanju djece i tinejdžera na društvenim platformama:

14. Mislite li da je neophodna veća kontrola i visoka uključenost roditelja u bitisanju djece i tinejdžera na društvenim platformama?

200 odgovora

Grafikon 14. Neophodnost veće kontrole djece i tinejdžera na internetu

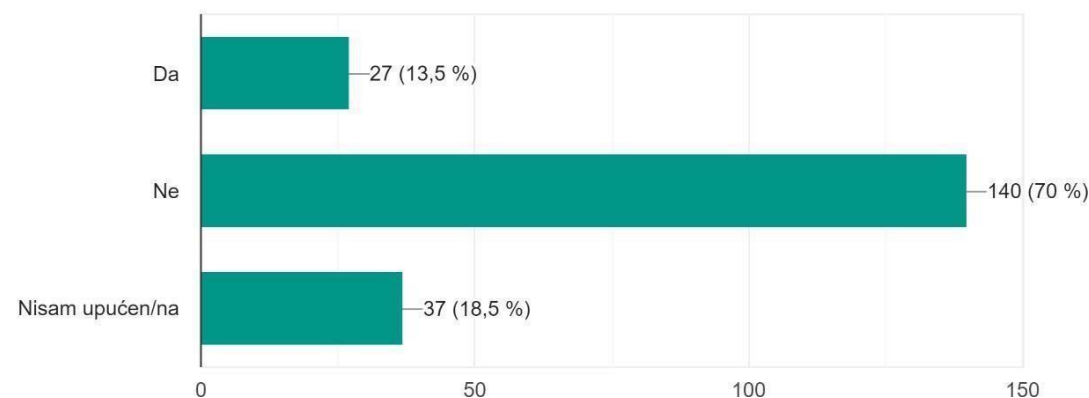
Odgovor na ovo pitanje je pokazao da 190 ispitanika (95%) smatra da je neophodna veća kontrola djece i tinejdžera na društvenim platformama. Samo njih 5%, tačnije 10 ispitanika smatra da je trenutni roditeljski nadzor djece i tinejdžera na internetu sasvim adekvatan i dovoljan.

Ova statistika nam ukazuje na to da nedostaje visoka uključenost roditelja u online sferi kako bi se zaustavilo ugrožavanje dobrobiti djece, da je neophodno prvenstveno upozoriti roditelje, te da oni moraju biti svjesni rizika tehnologije i da roditelji moraju spriječiti djecu u usvajanju loših navika, poput prekomjernog korištenja ili zloupotrebe interneta.

15. Smatrate li da postoji dovoljno emisija i sadržaja koji upozoravaju na posljedice pojavnosti cyberbullyinga:

15. Smatrate li da postoji dovoljno emisija i sadržaja koji upozoravaju na posljedice pojavnosti cyberbullyinga?

200 odgovora

Grafikon 15. Postojanost sadržaja i emisija koje upozoravaju na posljedice cyberbullyinga

Na kraju, 70%, tačnije većina ispitanika se slaže s tim da ne postoji dovoljno emisija i sadržaja koji upozoravaju na posljedice pojavnosti cyberbullyinga, dok manji broj ispitanika misli da postoji (13,5%), ostali smatraju da nisu uopšte upućeni u preventivne programe usmjerene na upozoravanje i suzbijanje cyberbullyinga.

7.3 PRILOG (anketni upitnik)

Poštovani/e,

Pred Vama je anketni upitnik izrađen u svrhu istraživanja i izrade magistarskog rada na temu "Efekti upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija - Cyber nasilje i mladi".

Anketa je u potpunosti anonimna, što podrazumijeva da su odgovori vidljivi samo meni. U anketi nema tačnih i netačnih odgovora, zanima me vaše osobno mišljenje.

Molim Vas da samostalno označite odgovore koji najbolje odražavaju vaša iskustva i mišljenja, te da iskreno odgovorite na sva pitanja u anketi. Svojim sudjelovanjem doprinijet ćete razumijevanju važnog društvenog problema u čitavoj Europi.

Ukazujem Vam neizmjernu zahvalnost za izdvojeno vrijeme i doprinos ovom istraživanju.

Amna Korić

*Obavezno

1. Spol*

- a. Ž
- b. M

2. Starosna dob (upisati godine)*

3. Nivo obrazovanja? *

- a. Osnovna škola
- b. Srednja škola
- c. Visoka stručna sprema
- d. Magistri

4. Koliko često pristupaš društvenim mrežama?*

- a. Svakih 30 minuta
- b. Svakih sat vremena
- c. Svakih par sati
- d. Nekoliko puta dnevno

5. Znete li šta se podrazumijeva pod pojmom cyberbullying?*

- a. Da
- b. Ne
- c. Nisam siguran/na

6. Da li ste ikada doživjeli nasilje putem društvenih mreža?*

- a. Nikad
- b. Rijetko
- c. Ponekad
- d. Često
- e. Vrlo često

7. Koliko ste upoznati sa pojavom sve većeg broja žrtava nasilja putem interneta?*

- a. Nisam uopće upoznat/a
- b. Nedovoljno sam upoznat/a
- c. Dovoljno sam upoznat/a
- d. Potpuno sam upoznat/a

8. Jesi li ikada bio/la učesnik virtualnog nasilja (npr. uključenost u pisanje uvrednih komentara nainternetu)?*

- a. Nikada
- b. Jedan put
- c. 2 puta
- d. 3 ili više puta

9. Šta mislite, preko kojeg online servisa su najčešće pojave cyber nasilja?*

- a. Facebook, TikTok, Instagram
- b. e-mail
- c. web stranice, blogovi
- d. Twitter, Snapchat

10. Društvene mreže utječu pozitivno ili negativno na svijest aktivnih korisnika?*

- a. Pozitivno
- b. Negativno

11. Da li mislite da je virtualno zlostavljanje opasno?*

- a. Da
- b. Ne
- c. Ponekad

12. Slažete li se da nasilje na internetu treba prijaviti policiji?*

- a. Apsolutno se slažem
- b. Niti se slažem niti se ne slažem
- c. Ne slažem se

13. Šta je za tebe pojam nasilja na društvenim mrežama?*

- a. Negativni komentari
- b. Lažno predstavljanje, krađa identiteta
- c. Slanje pornografskih slika i neželjenih sadržaja u inbox
- d. Sve navedeno

14. Mislite li da je neophodna veća kontrola i visoka uključenost roditelja u bitisanju djece i tinejdžera na društvenim platformama?*

- a. Da
- b. Ne

15. Smatrate li da postoji dovoljno emisija i sadržaja koji upozoravaju na posljedice pojavnosti cyberbullyinga?*

- a. Da
- b. Ne
- c. Nisam upućen/na

Poglavlje 8

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svrha svakog istraživanja pa i ovoga bazira se na intenziviranju problemskog pitanja u predmetu istraživanja i prema mogućnosti rješavanju tog problema.

Kroz analizu teme „Efekti informacijsko komunikacijskih tehnologija – cyber nasilje i mladi” nastojalo se doći do novih spoznaja, obilježja, suštine problema i prakse u cjelini.

To znači da je ovaj magistarski rad imao za cilj da odabranim metodama, a to podrazumijeva (proučavanje dostupne literature koja se bavi tematikom cyber nasilja, efektima korištenja savremenih tehnologija, zakonskim okvirima, potencijalnim problemima i rizicima za djecu i roditelje itd.), kroz anketiranje što većeg broja ispitanika prvenstveno provjeri glavnu hipotezu, a to je da su društvene mreže značajan činitelj za podsticanje nasilja i traumatizaciju, a zatim i pomoćne hipoteze, odnosno da su internet i umrežavanje rezultati pojave cyber nasilja, da online sadržaji na specifičan način utječu na svijest aktivnih korisnika, te da mladi i adolescenti nesvjesno prihvataju nasilne sadržaje sa socijalnih medija. Istraživanjem se ustanovilo da se društvene mreže negativno odražavaju na svijest aktivnih korisnika, potiču internetsko nasilje, izazove i traume.

Kvantitativno istraživačka metoda bila je samo još jedna činjenica koja svjedoči da cyber nasilje nije trenutna pojava, dešava se već dugo, kontinuirano od kada postoje društvene mreže, s obzirom na ispitanike koji su se izjasnili da su prethodno bili žrtve nasilja, da su bili uključeni u pisanje uvrednih komentara ili učesnici nekog drugog vida online nasilja.

Dovoljna je izloženost online svijetu na bilo koji način, i automatski postajete meta i sve je stvar sreće da li će se izbjeći negativni komentari ili ne.

Naime, na svjetskom nivou nasilje na internetu definisano je u nekoliko kategorija. Međutim, iznova i iznova uviđamo da se javljaju nove vrste cyber nasilja.

Posljedice nasilja na internetu mogu biti znatno teže od posljedica nasilja koje se odvija “face to face”, jer se ono može pojaviti bilo kada ili bilo gdje u online svijetu.

Osim na žrtve, poželjno se fokusirati i na zlostavljače. Dakle, razmišljati šire od toga kakve posljedice ima osoba nad kojom se vrši nasilje. Posljedice trpe i oni koji vrše nasilje, ali jednako tako i posmatrači.

Jedna od mogućnosti suzbijanja nasilja, doživljavanja i činjenja nasilja su brojni preventivni programi, kvalitetni program u svrhu podizanja svijesti i nivoa informisanosti o prijetnjama koje vrebaju u cyber prostoru, uzrocima i posljedicama koje nosi ta problematika. Prvenstveno bi se trebali edukovati roditelji kako bi nadalje oni edukovali djecu.

Krucijalni problem je taj što bosanskohercegovačka javnost nedovoljno kritički analizira medijske sadržaje o nasilju, nedovoljno promišljaju i uvijek se čeka da se desi neka tragedija koja odjekne ili u državi, regionu ili svijetu, i tek onda naprasno postajemo svjesni ozbiljnog problema današnjice koji se trenutno i stalno dešava i koji se sutra može desiti bilo kome od nas.

Generalno, glavni zaključak koji bi se mogao spomenuti jeste da je cyber nasilje postalo ozbiljan problem na globalnoj razini. Svjesni smo, a i istraživanje je pokazalo da je digitalno nasilje opasno, da je potrebna visoka uključenost roditelja, kao i znatno veći broj sadržaja i emisija koji bi ukazali na mehanizme kako se boriti sa mogućim opasnostima, uključujući online nasilje. Još uvijek nije kasno da posegnemo za ciljem preuzimanja kontrole nad vlastitim reakcijama, nad čovječanstvom u novonastaloj cyberkulturi.

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Spol?

Grafikon 2. Starosna dob ispitanika?

Grafikon 3. Nivo obrazovanja?

Grafikon 4. Koliko dnevno pristupate društvenim mrežama?

Grafikon 5. Zna li šta se podrazumijeva pod pojmom cyberbullyinga?

Grafikon 6. Da li ste ikada bili žrtve nasilja na društvenim mrežama?

Grafikon 7. Koliko ste upoznati sa pojavom sve većeg broja žrtava online nasilja?

Grafikon 8. Jesi li ikada bio/la učesnik online nasilja?

Grafikon 9. Šta mislite, preko kojeg online servisa su najčešće pojave cyber nasilja?

Grafikon 10. Društvene mreže utiču pozitivno ili negativno na svijest aktivnih korisnika?

Grafikon 11. Da li mislite da je virtualno zlostavljanje opasno?

Grafikon 12. Slažete li se da nasilje na internetu treba prijaviti policiji?

Grafikon 13. Šta za tebe predstavlja pojam nasilja na društvenim platformama?

Grafikon 14. Mislite li da je neophodna veća kontrola i visoka uključenost roditelja u bitisanju djece na internetu?

Grafikon 15. Smatrate li da postoji dovoljno emisija i sadržaja koji upozoravaju na posljedice pojavnosti cyberbullyinga?

POPIS SLIKA

- Slika br. 1:Foto: UNICEF.....(Preuzeto 18.4.2022)
- Slika br. 2:Foto: Novikonjic.ba.....(Preuzeto 28.4.2022)
- Slika br. 3:Foto: INDEXHR.....(Preuzeto 3.5.2022)
- Slika br. 4:Foto: N1 info... ..(Preuzeto 7.5.2022)
- Slika br. 5:Foto: Radio Sarajevo.....(Preuzeto 20.5.2022)
- Slika br. 6:Foto: Bljesak.info/bh.....(Preuzeto 6.6.2022)
- Slika br. 7:Foto: Buka magazine.....(Preuzeto 6.6.2022)
- Slika br. 8:Foto: Najnovijevijesti.hr.....(Preuzeto 8.6.2022)

LITERATURA

1. Beham, M. (2004). "Govor mržnje u politici i medijima". Centar za liberalno demokratske studije, Beograd.
2. Borić - Letica, I. (2019). Izazovi digitalnog svijeta „Rizična ponašanja djece i mladih na internetu“. Osijek.
3. Calvete, Orrue, Villardon, Padilla. (2010). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod djece. Zagreb, Hrvatska.
4. Dokman, Kuzelj, Malnar. (2018). Društvene mreže u ulozi modernog oružja - percepcije doktoranada. Zagreb: Polemos časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira.
5. Fejzić-Čengić, F. (2018). Kao ribe u vodi, Priručnik za predmete Filozofija medija i sociologija medija. Dobra knjiga, Sarajevo.
6. Fejzić-Čengić, F. (2009). Medijska kultura u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Connectum, Sarajevo.
7. Grbavac Jacinta, Grbavac Vitomir;. (2014). Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena. Zagreb: Hrvatsko komunikološko društvo.
8. Groothius, D., & Douglas, G. (2003). Duša u kiber prostoru. Zagreb, Hrvatska.
9. Jakšić, M. (2014). Sindrom izgaranja na radnome mjestu. Đakovo: Biblioteka Diacovensia.
10. Lalić, D. (1999). Neki socijalni aspekti nasilničkog ponašanja među mladima; Agresivnost (nasilje) u školi. Zagreb: Centar za mirovne studije.

11. Muratbegović, E. (2013). Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
12. Muratbegović, E ... [et al.]. (2017). Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini (2017), Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
13. Nancy E, W. (2007). Cyberbullying and Cyberthreats. Champaign, Illinois.
14. Nedić, Marčinko, Postružin . (2016) Klinički Socijalni, biološki i psihodinamski aspekti nasilja /Social, biological and psychodynamic aspects of violence. Zagreb: Klinički bolnički centar Zagreb, Hrvatska / University Hospital Center Zagreb, Croatia.
15. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi-školska knjiga. Nasilje ostavlja tragove zvoni za nenasilje. Zagreb, Hrvatska, Hrvatska: Centar za mirovne studije.
16. Patchin, Hinduja. (2010). Odnos elektronskog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenikakod adolescenata. Zagreb, Hrvatska.
17. Rudan, V. (Mart 2004). Normalni adolescentni razvoj. Zagreb, Hrvatska.
18. Smith, Madavi, Carvalo, Fisser, Russel, Tippet. (2015). Odnos elektroničkog nasilja,samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. Zagreb, Hrvatska.
19. Tadić-Stojisavljević, S., Trlin, D. (2021). Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru, Sarajevo: JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine.

Web stranice (online izvori) i preuzete slike s Interneta

- Netica.hr: [Upoznajmo i prepoznajmo e-nasilje – Netica.hr](https://www.netica.hr/upoznajmo-i-prepoznajmo-e-nasilje/) <https://www.netica.hr/upoznajmo-i-prepoznajmo-e-nasilje/> Pristupljeno 10. 4. 2022.
- Unicef, Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine: <https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/tekst1.pdf> Pristupljeno 15.4.2022.
- Aljazeera:<https://balkans.aljazeera.net teme/2017/10/29/djeca-su-najvece-zrtve-nasilja-u-virtuelnom-svijetu> Pristupljeno 17.4.2022.
- Unicef:<https://www.unicef.org/croatia/reports/prekini-lanac-zaustavimo-elektronicko-nasilje> Pristupljeno 18.4.2022.
- Geek.hr znanost: <https://geek.hr/znanost/clanak/znete-li-sto-je-grooming/> Pristupljeno 23.4.2022.
- Aljazeera:<https://balkans.aljazeera.net/blogs/2020/4/29/internetsko-nasilje-na-instagramu-biraju-najruznije-djevojke-i-djecake> Pristupljeno 25.4.2022
- Crna hronika: <https://crna-hronika.info/kovacevic-ostaje-u-pritvoru-zbog-sumnje-na-djecju-pornografiju/245455> Pristupljeno 28.4.2022.
- Novikonjic.ba:<https://www.novikonjic.ba/index.php/bih/item/11403-pedofilu-iz-konjica-produzen-pritvor-za-jos-dva-mjeseca> Pristupljeno 28.4.2022.
- INDEXHR: <https://www.index.hr/magazin/clanak/gnjusan-izazov-na-tiktoku-tinejdzerice-glume-da-su-zrtve-obiteljskog-nasilja/2172012.aspx> Pristupljeno 3.5.2022.
- N1BiH:<https://ba.n1info.com/vijesti/nasilje-i-uvrede-na-drustvenim-mrezama-imaju-mnoge-posljedice-na-djecu-i-odrasle/> Pristupljeno 7.5.2022.

- Dnevnik.ba: <https://www.dnevnik.ba/vijesti/krada-identiteta-sve-cesca-praksa-pred-izbore-2593019> Pristupljeno 20.5.2022.
- Atlantic initiative: <https://atlantskainicijativa.org/govor-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-kad-mrznja-postane-svakodnevnica/> Pristupljeno 30.5. 2022
- Buka magazin: <https://6yka.com/novosti/djevojica-iz-bih-koju-su-ismijavali-na-youtube-u-zbog-iskrene-ljubavne-ispovijesti-pokusala-samoubistvo> Pristupljeno 6.6.2022.
- Bljesak.info: <https://bljesak.info/vijesti/flash/facebook-preplavile-stranice-najvece-drolje-osnovnih-i-srednjih-skola/82977> Pristupljeno 6.6.2022.
- Najnovijevijesti.hr: <https://najnovijevijesti.hr/show/posljednja-objava-kristine-kike-dukic-kika-sokantnim-porukama-najavila-je-samoubojstvo-na-instagramu/> Pristupljeno 8.6.2022
- Save the Children: [Mapa-puta-BiH.pdf \(savethechildren.net\)](https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Mapa-puta-BiH.pdf)
<https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Mapa-puta-BiH.pdf>
Pristupljeno 20.6.2022.
- Aljazeera: <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/10/31/hoce-li-federalni-zakon-sprijeciti-online-nasilje-na-drustvenim-mrezama-i-portalima> Pristupljeno 15.7.2022.
- Internet: <https://psiholoskikutak.weebly.com/preko-interneta.html> Pristupljeno 23.7.2022.
- WizCase: <https://hr.wizcase.com/blog/najbolji-besplatni-aplikacija-za-roditeljski-nadzor/>
Pristupljeno 4.8.2022.